

Axplock från Dagar med Moberg

Fyra föreläsningar

Ingrid Nettekvik red.

Axplock från Dagar med Moberg

Fyra föreläsningar

Ingrid Nettervik red.

Vilhelm Moberg-Sällskapet
Box 201
351 04 Växjö
0470-201 20

Copyright ©
Respektive författare och Vilhelm Moberg-Sällskapet
Omslagsbild: Logo för Dagar med Moberg
Layout: Benny Ask
Tryck: Föreningservice i Växjö 2010
ISSN 1653-0993
ISBN 978-91-976736-3-1

Innehåll

Inledning	7
<i>Ingrid Nettervik</i>	
Dubbelspeglning – hur Vilhelm Moberg gestaltar temat i Utvandrarromanen	11
<i>Philip Holmes</i>	
Stunder i Småland på jorden	22
<i>Anna Williams</i>	
Källmystik hos Vilhelm Moberg	31
<i>Stig Tornehed</i>	
Vilhelm Moberg och tiden i Alvesta	40
<i>Lennart Johansson</i>	

Inledning

Första gången ”En dag med Moberg” arrangerades var 2005, i orkanen Gudruns spår. Initiativet till detta seminarium togs av Emmaboda kommun, som uppmanats av journalisten och författaren Gösta Hultén att göra något för bygdens store son. Vilhelm Moberg-Sällskapet kontaktades som samarbetspartner. Det första seminariet förlades till Moshult och Mobergs gamla skola. Temat var ”Journalisten Vilhelm Moberg”. Tre föreläsningar och en bussutflykt i Mobergbygd fyllde denna den sista lördagen i juni med intressanta upplevelser. Medverkade gjorde Mobergs dotter Marianne Forssell, journalisten Otto von Friesen och dåvarande doktoranden Anna-Karin Carlstoft Bramell. Bussturen hade planerats av Ulf Nilsson och Brit Uppman, som också guidade resenärerna.

Året därpå hade samarbetet utökats med Lessebo kommun och Ljuders hembygdsförening som aktörer och seminariet förlängts till två dagar, en föreläsningdag och en utflyktsdag. ”Dagar med Moberg” blev nu titeln. Platsen för seminariet blev denna gång Grimsnäs vandrarhem i Ljuder och temat ”Vilhelm Moberg – en folkets dramatiker”. Föreläsning av dåvarande teaterchefen Johan Bernander om dramatikern Vilhelm Moberg, och av professor Roland Thorstensson från Gustavus Adolphus College i St. Peter Minnesota om hans möte med Mobergs dramatik samt av ordföranden i Vilhelm Moberg-Sällskapet Ingrid Nettekvik om *Hjonelag skall med bönenman byggas*, Vilhelm Mobergs debut som dramatiker, fyllde en del av programmet. Mats Stuesson underhöll med visor, och som slutvinjett spelade Vissefärda Teatergrupp *Marknadsafton*. Söndagens utflykt gick i egen regi efter en karta till ”magiska platser”, där olika personer var utposterade för att berätta, läsa Moberg eller sjunga ur musikalen *Kristina från Duvemåla*.

2007 hölls ”Dagar med Moberg” i Duvemåla på temat ”Längtan bort och hem”. Under föreläsningdagen kunde deltagarna höra professor Ulf Beijbom tala om ”Verklighetens Kristinor” och producenten Bengt Forslund berätta om inspelningen av utvandrareposet. Philip Holmes, engelsk Mobergexpert men svensktalande, visade hur Vilhelm Moberg i dubbelspeglig skildrade ”längtan bort och längtan hem” i *Utvandrarromanerna*. Doktoranden Jens Liljestrand granskade under titeln ”Utvandrarböckerna och kalla kriget” romanerna i ett samtidsperspektiv. Därpå följde ett panelsamtal under ledning av Gösta Hultén om vad som kan vara tillåtet att göra med en skönlitterär text. Skådespelaren Ingvar Andersson avslutade dagen med att gestalta några figurer och händelser hämtade ur Mobergs författarskap.

Andra dagen berättade ett antal olika personer – en av dem i sång – med temat ”längtan bort och hem” som nav. De var utposterade på sju olika platser kring Duvemåla hage, såväl inomhus som utomhus.

Nästa år, 2008, var det dags för Lessebo kommun att ta över värdskapet för det som nu åter blev ”En dag med Moberg”. På Korpamoen ställdes ett tält upp framför det lilla drängatorpet där. ”Moberg som Smålandsskildrare” var temat detta år. Det belystes av radio- och TV-producenten Stig Tornehed som föreläste om ”Källmystiken hos Vilhelm Moberg”, Anna Williams (professor i litteraturvetenskap och vice ordförande i Sällskapet) talade med utgångspunkt i romanen *Din stund på jorden om ”Stunder i Småland på Jorden”*, historiedocenten Lennart Johansson berättade om ”Vilhelm Moberg och tiden i Alvesta” och journalisten Gösta Hultén gav sin bild av ”Vilhelm Moberg som hembygdsskildrare”. Som avslutning på dagen framförde Vissefjärda Teatergrupp en dramatisering av berättelsen ”Hölasset” i *Inom Baggemosa ägogränser*. Gruppen presenterade även i dramatiserad form Vilhelm Mobergs författarskap. Donald Hummel underhöll med sång.

År 2009 hölls det femte seminariet, även nu reducerat till ”En dag med Moberg”. För att markera 40-årsjubileet för starten av Jan Troells filmatisering av utvandrareposet var seminariet förlagt till Långasjö och sockenstugan där. Temat var naturligtvis ”Vilhelm Moberg och filmen”. Ett antal personer förknippade med filminspelningen medverkade: Eddie Axberg, Bengt Forslund, Katinka Faragó och Jan Troell. Filmexperten Olle Hedling föreläste under titeln ”Storstarken med folkviseögon går på bio”. Lena Peterson Engseth berättade om barnet och barndomen i Vilhelm Mobergs verk. Hon hade dessutom lagom till seminariet producerat en skrift på detta tema. Brit Uppman och Ingrid Nettervik samtalade om brevväxlingen mellan Axel Henriksson (Brits far) och Vilhelm Moberg (utgiven i *Vilhelm Moberg i fejd med hembygden*). Dessutom gavs tillfälle att träffa personer från bygden som medverkat i filmen. Bland dem kan nämnas Aina och Arnold Alfredsson.

Axplock från Dagar med Moberg, Vilhelm Moberg-Sällskapeats sjätte småskrift, innehåller några av de mycket intressanta föreläsningar som hållits under dessa seminarier. Det begränsade textutrymmet gör att endast fyra av dem kunnat beredas plats i detta nummer, men tanken är att fortsättning ska följa nästa år.

Philip Holmes visar med tydliga exempel hur utvandrarromanerna har formen av en cykel där scener, motiv och miljöer upprepas. Anna Williams klarlägger hur platserna i Vilhelm Mobergs verk är förbundna med de gestalter han skapat och noterar med Moberg att det är omöjligt att återvända till barndomens landskap. I tankarna kan man möjligen göra det men inte

i verkligheten. Det förflutna kan man aldrig få åter. Stig Tornehed belyser vattendragens, källmystikens, roll i några av Mobergs verk med fokus på Brudarnas källa. Lennart Johansson berättar om Vilhelm Mobergs tid i Alvesta som lokalredaktör för *Nya Växjöbladet* med mellanrubriker som ”Radskrivaren”, ”Sportjournalisten”, ”Vid tinget”, ”Fredsaposteln”, ”Ombudsman Moberg” samt ”Kyrkan och överheten”.

I dessa fyra föreläsningar läggs olika aspekter på Vilhelm Mobergs författargärning och Vilhelm Moberg som person. Han granskas av två litteraturvetare, en expert på källmystik och en historiker. Det visar mångsidigheten hos vår författare och antyder vilka oanade möjligheter hans verk erbjuder för nya undersökningar.

Ingrid Nettervik, redaktör för skriften och ordförande i Vilhelm Moberg-Sällskapet

Dubbelspegling – hur Vilhelm Moberg gestaltar temat i Utvandrarromanen

Av Philip Holmes

För nästan 36 år sedan publicerade jag ett litet bidrag om Utvandrarromanen i boken *Perspektiv på Utvandrarromanen*; det var min första publikation faktiskt som ung universitetslärare och doktorand. Min artikel handlade om 'Symbol, tema och struktur' i Mobergs tetralogi, och den baserades på en närläsning av texten med många citat ur romanerna. Jag berättar detta för att understryka hur allting går igen, inte bara i romaner utan också i livet. Utvandrarromanen har nämligen också denna form – av en cykel där scener, motiv och miljöer upprepas. När vi kommer till slutet av romanen har vi också på ett sätt nått tillbaka till början igen. Och detta gäller också minst tre av huvudfigurerna som, när de når slutet av sina liv, också har återvänt till början.

Man behöver bara tänka sig den gamle utslitne Charles O Nelson där han ligger till sängs och på Ljuderkartan letar sig tillbaka till de vägar han vandrat som ung man: "Hans finger stannade vid plats efter plats på kartan och minnena gjorde det sällskap: Här dröjde han vid sin barndom och ungdom." (Sista brevet, 325) Jag är förstas inte den första som påpekat denna cirkelform i romanen. (Jag borde kanske våga säga att jag tror att Moberg fick idén till den storskalade episka strukturen från Lagerlöfs *Jerusalem*). Men i samma kapitel, i denna första Epilog i sista delen av serien, finns det tecken på ytterligare en cykel. "Genom sitt fönster blickade han [Karl Oskar/Charles] ut över det stora åkerfält där vetet stod skylsatt, bortanför mot skogen till hade de plantat majs som var hög och kraftig i år." (Sista brevet, 347). Om vi har gott minne efter att ha läst ungefär 1 800 sidor eller så i tetralogin, kommer vi ihåg hur den unge bonden, Karl Oskar Nilsson, körde sönder sitt årder på en sten ute på åkern i Korpamoen och sedan satt och tittade på en bild i tidningen av En veteåker i Norra Amerika – "Och på denna åker stod sädesskyl vid sädesskyl så tätt att det nästan stöttade varandra." (Utv, 145). Och under bilden läste Karl Oskar "Det förljudes att arbetsamme lantmän hafwa widsträcktas utsigter för bliwande wälstånd inom Förenta Staterna ..." (Utv, 146).

Karl Oskars dröm är en dröm att kunna förbättra livet för sig och de sina. Hans paroll är: Jag söker ett land, där jag med arbete kan hjälpa mig och de mina.

På ett sätt har Karl Oskar hittat sin dröm redan strax efter ankomsten

eller åtminstone förstått att den går att förverkliga: ”Han hade inte blivit lurad av den avbildningen (dvs. fotot i tidningen), han var inte vilseledd: De amerikanska åkrarna låg här inför hans ögon lika vidsträckta och stenlösa, lika släta och jämna som bilden hade utvisat.” (Inv, 110).

Vad Karl Oskar egentligen drömmer om är friheten från fattigdomen, och denna längtan delar han med de andra arketyppiska utvandrarerna som alla representerar olika aspekter av denna längtan efter frihet. Robert längtar efter friheten från herrar, Danjel efter friheten att tillbedja sin gud på sitt eget sätt, Ulrika och Arvid efter friheten från ett dåligt rykte.

I en artikel om Mobergs bruk av Bibeln i *Utvandrarromanen* har jag tidigare behandlat Danjels dröm om en exodus från Sverige, ett liv i exil, en utvandring till Gudslöftets land, Kanaans land, ett land av mjölk och honung dit han ska, likt en gammaltestamentlig profet, som Abraham, Moses eller Joshua, leda sina lärjungar. Det går jag inte in på här.

Danjels dröm får vi knappast följa i nya världen, då Moberg väljer att låta Karl Oskar söka sig egen jord längre bort, och därmed bryter vad som kan ha varit ett tilltänkt kollektiv redan i andra delen av romansviten. Gruppen sprids och bosätter sig på var sitt håll. Och Danjel försvinner nästan ur sagan, och med honom den religiösa friheten som tema.

Men det gör inte Ulrika. Gunnar Eidevall skrev en essä om henne i den här lilla boken (*Perspektiv på Utvandrarromanen*) redan 1971, och här påpekar också Rigmor Andersson att Ulrikas amerikanska verklighet uppfyller hennes dröm att bli kvitt sitt förflutna. Men i *Sista brevet till Sverige*, genom den kostbara brudkronan som hon donerar till Ljuders kyrka, förflyttar Ulrika sig på ålderdomen tillbaka till hemsocknen och de rena brudar med vilka hon identifierar sig. Hon återvänder så småningom också till utgångsläget.

Det mindre påtagliga bildspråket i form av liknelse och metafor i roman sviten är av en typ som är populär hos realistiska författare. Här är det taget för det mesta från naturen och bondelivet, särskilt jordbruk och husdjur. I en bok om Strindberg kallar Karl-Åke Kärnell detta för ’organisk metaforik’, och skriver att den utvecklas ur romanfigurernas egna intellektuella och sociala förutsättningar. Fastän den gör ett mindre omedelbart intryck är det psykologiskt trovärdigt och bjuder på en extra spegling, en dubbelspeglning av figurernas natur- och samhällsmiljö.¹ I *Utvandrarerna* förekommer till exempel många djurbilder (något som fanns redan i *Raskens* förresten): folk beskrivs som dum boskap, Fredrik Tron är lat som en gödd julgris, Ulrika är som en brunstig grisaso, Kaptan Lorentz har en gäddkäft eller gäddmun, Kristina är som en kycklinghöna med sin kull under vingarna, bönderna på havet är jordråttor eller en skock nöt, vattenmassorna som tidigare varit ett

fromt lastdjur blir till ett vilddjur med skummande och fradgande käftar, och passagerarna spyr som kattor.

Exempel på sådant finns oftast ombord på Charlotta och andra färdmedel där Ljuderbönderna ser allt nytt i termer av deras egen begränsade värld: Robert ser Charlottas segel som jordgråa som potatissäckarna (Utv, 320); atlantvågorna är som brödbullar i bakugnen (Utv, 392), medan Kristina ser flodångarens skovelhjul som törlen i en smörkärna full med gräde (Inv, 138), men de ser också ostar stora som slipstenar (Inv, 53); det blir mörkt som i en potatiskällare (Inv, 88); indianerna bär långa, röda djursvansar hängande i nacken ... som raggen på en getabock (Inv, 387) etc. etc.

Den stora och mera påtagliga metaforiken – dvs. symboler och ledmotiv – hör också till böndernas värld, men kännetecknas av att berättaren understryker den symboliska karaktären hos ett föremål eller ett begrepp på något sätt, genom att dra vår uppmärksamhet till den i rubriker eller genom upprepningar, ibland rätt så subtila infällningar i texten, eller genom att ge någonting en mera framträdande plats än det förtjänar i handlingen eller beskrivningen. Många av dessa bilder används för att understryka teman i romanen och en del av dessa förstärker teman längtan bort och längtan hem.

I Utvandrarromanen understryks hela tiden temat ofriheten i metaforer om instängdheten. Denna ofrihet speglas av vad vi kunde kalla för en fångelse- och grindmetaforik. För Ljuderbönderna är Sverige ett fångelse. (Detta återspeglar på ett märkligt sätt författarens egen ganska mörka bild av Sverige på 40-talet under den s.k. rättsröteperioden).

Robert t.ex. hålls bunden av Lego-Stadgan och hans bonde slår honom eller tillrättavisar honom 'med måttlig husaga' som det står i stadgans femte paragraf. Moberg skriver om Robert: "Alla på gården var hans husbonde (...) även djuren (...) Djuren stod bundna i sina spiltor och drängarna var bundna vid djuren." (Utv, 64)

För Karl Oskar och Kristina är det knappheten på deras torp med dess ofruktsamma jord som håller dem fångna i stenriket Korpamoen. Karl Oskar är en fånge hos det lilla torpet med sina steniga åkrar. Han är kung i stenriket. "Hur de än mödade sig och strävade, kunde de aldrig förkovra sig här i Korpamoen," (Utv, 148)..

Dessutom är hela skildringen i första delen av romansviten mycket mörk och klaustrofobisk, med många trånga interiörer – som t.ex. drängstallet på Nybacken, Danjels hus som invaderas av myndigheterna. För Danjel är ett verkligt fångelse till och med ett riktigt hot. Han har redan suttit på en cell en månad på vatten och bröd, och hans förfader Åke dog ju på dårhuset.

Till att börja med finns det många stängda grindar på vägen till Amerika, och dessa metaforiska grindar öppnas den ena efter den andra. Grindarna representerar steg mot friheten. Den sista morgonen, då de ska starta sin långa resa till Amerika, varnar Roberts far: ”Kör sakta genom grinn” och Robert säger ”Allt ä trångt härhemma” (Utv, 281). Men – och detta är typiskt för Mobergs naturalistiska berättarteknik – grindarna fungerar både som symbol och som en del av den episka verkligheten. När gruppen kör med häst och vagn mot Karlshamn blir det faktiskt Robert som får uppgiften att öppna alla de riktiga grindarna längs vägen. Och han stänger dem bakom gruppen, för det finns förstås ingen återvändo.

Inledningsvis leder resan till en ännu värre fångenskap i lastrummet på briggen Charlotta i tio veckor. Då får vi ytterligare en klaustrofobisk skildring med skörbjugg, sjösjuka, löss och stormar. Emigranterna liknas hela tiden vid djur, ”boskap som stått klavbunden en lång vinter i fähusets trånga bås” (Utv, 237).

Först när de stiger i land i Battery Park, New York börjar de känna frihet: ”De var utsläppta ur den långvariga fångenskapen på skeppet. En känsla av ny ovan frihet bemäktigade dem.” (Inv, 71) Man skulle tro att nu blev deras liv omedelbart mera optimistiskt och fritt från oro. Men så är inte fallet. De har längtat efter frihet, men friheten för med sig komplikationer. Allting i Nya Världen är främmande för dem och det lurar faror och hot. Det finns folk som rånar invandrare eller lurar av dem deras pengar, det finns lömska vilddjur. De var ”främmande förbryllade, förvirrade, osäkra”. (Inv, 38) Detta främlingskap och rädslan för att gå vilse uttrycks tydligast när flodångaren åker igenom den stora prärien efter det att Lill-Märta faktiskt har gått vilse när invandrarna går i land i Detroit. Här känner sig skogsborna från Småland verkligen i terra incognita:

Men på detta gräshav fann de ingenting, som de kunde lägga på synminet, ingenting att rätta sig efter: Inga vägar, inga hjulspår, inga stigar, inga rösen. Vart de skådade från flodbåtens däck såg de bara vild, oupptrampad mark, där ingenting röjde att människor hade gått fram. Utan vägvisare skulle en vandrare över dessa vidder av öde, slätt land gå vilse och uppslukas: Hur skulle han hitta fram, när den ena milasträckan mark alltigenom var den andra lik? (Inv, 157)

Att skogsbönder har sådana känslor är helt naturligt, förstås. De är vana att hitta in ett annat landskap. Men gräshavsbeskrivningen har en annan dimension: Ljuderbönderna har haft en hel livstid av restriktioner under det svenska klassamhället, de har fått åtlyda en lång rad regler och tabun. Nu plötsligt har de möjlighet att välja fritt, nu öppnas alla möjligheter för dem.

De kan resa vart de vill. Möjligheterna är lika oändliga som gräshavet – och inga stigar finns det vare sig i verkligheten eller metaforiskt. Det är detta fria val som är så skrämmande och det är det som är betydelsen som ligger under ytan i gräshavsscenerna.

Karl Oskar går också vilse, i snön första vintern då han ska hämta mjöl, och motivet används återigen för att återspegla figureernas inre liv. I detta fall används en dröm för att gestalta Karl Oskars farhågor om det riskabla i att ha fört hela sin familj (och efterkommande generationer) över Atlanten till de stora skogarna i Minnesota.

Men Karl Oskar och de andra har ändå kommit hem till en främmande skog i Minnesota. ”Och här skedde det något sällsamt för dem: Det nya landet hade för invandrarna hunnit utbreda sig i hela sin vidlyftighet och blivit för dem ofattbart stort. (...) Men nu hade de äntligen nått fram till markernas träd, buskar och gräs. Invandrarna kom in i en vidsträckt och främmande skog. (...) För första gången i Nordamerika erfor de en förnimmelse av att vara kända med trakten” (Inv, 248) ”... de var inte längre bortvillade i världen” (Inv, 253).

Det är dags att undersöka Roberts längtan om friheten. Robert kommer i kontakt med Amerika först genom böcker: Naturläran t.ex. med dess beskrivning ”Om riset”, och han läser för Arvid som ”lyddes med öppen mun, försjunken i sin vitgrötsdröm.” (Utv, 69). Man får ju risgrynsgröt bara en gång om året, en händelse som visar framåt till lilla Annas sorgliga död något senare.

Så småningom får Robert tag på *Beskrifning öfwer Nord-Amerikas För-enta Stater*. ”Nya världen var befolkad av ... de som hade rest ifrån sina herrar och husbönder i hemorten. Den var befolkad av dem som ville vara fria...” (Utv, 79). Och det är det faktum att USA saknar ett klassamhälle som tilltalar Robert.

Det finns därför ingen slående bild som lockar Robert -- ännu. Men det finns en bild som associeras med hans frihetslängtan: vatten, närmare bestämt Kvarnbäcken. Han sitter som bekant bredvid bäcken när han är på väg till Arons gård för att bli dräng. ”Detta vatten var utsläppt i frihet. Bäckens vatten var inte städslat på Nybacken (...) det kunde rinna ända ner till havet ...” (Utv, 46) Det är i Kvarnbäcken som Robert försöker göra sig fri för första gången genom att fingera sitt eget självmord, och bäcken associeras därför ganska lätt med döden – det är ju vid en liknande bäck som Robert faktiskt dör i Minnesota efter många strapatser i Nya Världen.

Det är först när Robert kommer till New York som vi börjar ana att hans dröm inte sammanfaller med Karl Oskars. De har vitt skilda livsåskådningar

som avbildas i de två skeppen som ligger vid kajen:

Angelica och Charlotta var två kvinnonamn. Charlotta var tungt och hårt, mörkt och strängt och strävt – Angelica hördes lätt och mjukt, ljust och mildt. Charlotta lät matmorsaktigt, husbondelikt och myndigt befallande som namnet på en tjock gumma – Angelica lät som en späd och grann flickas namn, och det ljöd fritt och klingande som drillen från en fågel, det doftade som ett blomster en vårdag: det var glädje och frihet i det namnet. Så skulle det skepp heta, som han härnäst ville fara med. (Inv, 63).

Och clipperskeppet Angelica är förstås ett guldruschskepp.

Senare, i Ki Chi Saga, förstår Robert att det bara är de rika som inte har några husbönder, som gör vad de vill, bara de rika som är fria, och ingen blir rik av att flåhacka i jorden. Roberts sjuka öra ger honom maningen: ”Kom! Stanna icke här!” (Inv, 342). Och han minns skeppet Angelica i New Yorks hamn. Varför hade han inte följt med det redan då?

Nu tänker han:

Det fanns andra fält än detta nyland där han nu gick och flåhackade: Det fanns guldfält i Nya Världen. (...) Den som bärgade guld behövde inte arbeta år efter år livet igenom i jorden, han blev rik efter en enda gröda – han blev fri. (Inv, 343.)

Ett annat motiv som är förbundet med Robert och hans dröm är Indianhuvudet, en sandstensklippa som är formad som en indians huvud -- något som påpekas ganska tidigt av Rigmor Andersson.²

Motivet förekommer för första gången i Invandrarna i samband med en meningsskiljaktighet mellan bröderna Robert och Karl Oskar: Karl Oskar föraktar indianerna för deras lättja; enligt honom är de odugliga varelser. (Kristina ömkar dem förresten, för att de är så magra och bor så påvert). ”Robert skydde inte indianerna för att de var grymma och hedniska men han beundrade dem för att de var så lata och förståndiga: Om han haft brunt skinn på kroppen i stället för sitt vita, så hade han inte behövt gå här och flåhacka i jorden.” (Inv, 425).. Mot flåhackandet, odlingen, sätter Moberg därför guldgrävandet och drömmen om ett liv i total frihet som indian.

Indianhuvudet är ett sammansatt motiv. Det verkar syfta på flera olika saker samtidigt. Först är det förstås helt enkelt en påminnelse om indianerna som nybyggarna fruktar. De utgör ett ständigt hot, vilket till slut blir till en grym verklighet genom indianupproret då klippan får en röd färg i ansiktet, krigets färg. Men det verkar också stå för de vitas behandling av den infödda befolkningen, för senare faller huvudet tårar av sten, ”under den stora gråten

över ett helt släkte, som blev fördärvat (...) alla dem som hade ödats ihjäl här i landet” (Nyb, 352 f). Dessa ord används av Robert sedan han återvänt från The California Trail, till Karl Oskar och Kristina och de ”... lyssnade förbryllade till detta tal om sandstensklippan: Det lät nästan som om Robert hade talat om sig själv.” (Nyb, 352). Kan det möjligen vara så att huvudet står både för indianerna, som så småningom går under i sammanstötningen med invandrarna, och för de misslyckade invandrarna, som Robert och Arvid, de som slukas av kontinenten?

Tidigare nämnde jag att invandrarna blir rädda för att gå vilse. Och flera av dem gör faktiskt detta. För dem som tror att Moberg är en naturalistisk berättare som inte påverkades nämnvärt av strömningar inom 1900-talets litteratur rekommenderar jag som lektyr det avsnitt som heter ”Guld och vatten” Tredje till femte natten i *Nybyggarna*. Beskrivningen av landskapet i öknen och staden Grand City måste vara något av det mest märkvärdiga Vilhelm Moberg någonsin har skrivit. Det kan bara beskrivas som expressionistiskt. Klipporna blir till odjur som representerar pojknarnas rädsla, deras terror och förebud om en nära förestående död. Drömmen om att bli rik och fri har blivit till en mardröm. Grand City-episoden i den s.k. ghost town – hela två år av Roberts korta liv – kan möjligen endast förklaras av att Robert redan lidit en andlig död och bor i dödens väntrum, purgatorium, döden i livet, och det motsvarar Roberts andliga tillstånd. Hela staden är hotad av undergång genom att sandkullarna rasar in: ”Och han frågade sig om han inte gick kvar i Grand City just i väntan på en begravning av staden. Det var kanske rentav en förhoppning hos honom, att det stora raset till slut skulle inträffa och göra slut på dem alla. Efter sina upplevelser på The California Trail kände Robert det som om döden var det enda hållfasta och pålitliga här i världen ... det enda som hädanefter kunde förändra någonting för honom. Och från döden skildes han blott av en genomskinlig hinna, tunn och ömtålig som ögonhinnan (...) sitt liv framlevde han liksom på låts.” (Nyb, 461f).

Roberts dröm om frihet förvandlas till en dröm om guld. Guld och vatten skapar ett par antitetiska symboler i verket som motsvarar Karl Oskars och Roberts skilda idéer om frihet. Rinnande vatten i form av Kvarnbäcken föreställer friheten för den unge Robert, men, chockerande nog, också döden. Drömmen om friheten blir till en dröm om guld, det gula guld som skulle göra honom fri. Men guld betyder också död, the California Trail leder mot döden. Arvid dör efter att ha druckit ur en förgiftad källa och då drömmer Robert om vatten: ”Han drömde djupa, härliga, sorlande vattendrömmar.” (Nyb, 364).

När han räddas och når fram till Spring Creek har han äntligen förstått:

”Det var vattnet som människan inte kunde vara förutan” (Nyb, 415).

Efter Arvids död får Robert äntligen pengar, men nu betyder inte guld, rikedomar, någonting för honom mer, och under sin vistelse i Grand City lånar han ut pengarna. (De visar sig förstås senare vara värdelösa, wild cat money, där drömmen om friheten som ett vilddjur, en vildkatt, kommer igen.) Roberts öra berättar för honom: ”Alltid trodde Du att Du skulle göra Dig fri, aldrig förmådde Du det. Du var fången och instängd i Ditt ödes rum.” (Nyb, 416).

När han kommer hem till Minnesota är Robert jämt törstig. Och när hans korta liv når sitt slut, förstår han äntligen: ”Men nu har Du fått erfara vad som är död och vad som är liv. Du känner andra ord både för det första och det andra. De borde sättas som överskrift på den berättelse som nu nalkas sitt slut.” (Nyb, 470-71). Orden som berättaren syftar på är förstås guld och vatten.

När Robert dör är det bredvid ett vatten som han blandar ihop med Kvarnbäcken: ”Här hade han suttit en gång förr. (...) det var den gången han gav sig ut i världen. (...) och nu var han tillbaka. ... Han hade kommit tillbaka till Kvarnbäcken ... Här skulle han stanna. Han var hemma.” (Nyb, 495-97). Likt Kvarnbäcken, skyndar sig detta vatten bort mot friheten, mot havet, en traditionell symbol för döden, evigheten. (Man behöver bara tänka sig slutscenen i Thomas Manns *Döden i Venedig*).

Bäcken, vattnet, står för en frihet som bara finns i döden. Moralen är tydlig: verklig rikedom finns bara i slutet på den stig som beträds av män som Karl Oskar, som arbetar med jorden. Lusten efter guld, drömmen om att bli rik utan att behöva arbeta, leder endast till sjukdom och död.

Kristina längtar aldrig till Amerika, men efter Annas död är hon beredd att följa med sin make. Första kvällen i stockstugan vid Ki Chi Saga använder Karl Oskar uttrycket härhemma – ”men hon var ju borta. (...) Här var borta för Kristina. (...) Hemma – det var för Kristina allt det som hon aldrig skulle återse.” (Inv, 381). Motivet upprepas senare i Invandrarna i kapitlet ”Härhemma i Amerika – därborta i Sverige (...) Hon kunde inte få länderna att byta plats – borta ville inte bli hemma för Kristina.” (Inv, 556).

Karl Oskar har tydligen lätt att bli hemmastadd i nya världen. Kristina frågar honom efter bosättningen:

– Men du,. Kal Oska: Less du allri etter ditt gamla hem?

– Kan väl hända. Iblann. Nåen gång.

Jo, sade han, det ville han medge: Någon gång kunde det komma en saknad över honom också. Det kom väl över all utflyttade lite emellanåt. Men han slog strax bort den. (Inv, 562)

Karl Oskar behöver alla sina krafter för deras förkovran. Han tittar inte bakåt till gamla världen utan fokuserar mer på deras överlevnad och framtid i den nya världen.

Det mest subtila och sammansatta bruket av ledmotiv och bildspråk i romanen rör just Kristina och hennes hemlängtan. Det gäller förstås astrakanapeln. Detta träd sträcker sig genom berättelsen över tre romaner och bilden utvecklas på två olika sätt: den ökar i betydelse genom att placeras i olika sammanhang, och själva apelträdet – för som alla Mobergs metaforer existerar också detta som någonting konkret och påtaglig i berättelsens verklighet – speglar genom att växa andra utvecklingar i romanen. Från första gången de dyker upp i texten associeras äpplen med Kristinas hemlängtan. I Battery Park kommer Karl Oskar tillbaka till Kristina och barnen med mjölk och vetebullar (mjölk och honung) och ett äpple som för hennes tankar till midsommar och Dufwemåla, hemma.

Senare, under familjens första vår i Minnesota, ligger hon vaken om nätterna och tänker på Dufwemåla och apeln där som hon hade planterat själv. För Kristina betyder apeln hemmet i Sverige. Karl Oskar ger henne då Annas skor, han hade packat dem för resan, och skorna blir till en sorts motsymbol för att påminna hans hustru om varför de bestämde sig för att utvandra, en symbol för Fattig-Sverige.

Men i sitt tredje brev till Sverige skriver Karl Oskar:

Jag unnrar om I wille be Kristinas föräldrar skecka oss tjärnor från Astrakanapeln i Dufwemåla (...) Ock wi hade liksom flöttat öfwer någonting. ... härute är det god jord att gro och växa ut, så det kan med den Allsmäktiges wilja blifwa ett stort Träd som en gång skall stå i sin blom härute. (Inv, 568f).

Karl Oskars ord kan tydas i vidare bemärkelse förstås: Amerika erbjuder en gynnsam miljö för stammar från Sverige, både plantor och människor. Den ursprungliga idén kommer, enligt Bertil Hulén³ från ett Amerikabrev och i sina anteckningar till brevet har Moberg skrivit: ”Utmärkt symbol att genomföra: Frukträd växer i Minnesota. Växer upp till stora aplar som symboliserar överflyttningen till Amerika.”⁴

Parallellen mellan den omplanterade familjen och den omplanterade apeln dras uttryckligt vid flera tillfällen. När Karl Oskar till exempel visar sin nye granne Petrus Olausson det lilla trädet, tänker han: ”Med den här lilla plantan, som stod där så klen och ynklig ännu, hade de liksom flyttat över någonting levande från sitt gamla hemland.” (Nyb, 42). Införlivade i beskrivningen av apeln är två fraser som upprepas som ledmotiv. Den för-

sta är ”klara och genomskinliga skal”, och denna beskrivning finns oftast i Kristinas egna tankar: ”de där friska, saftiga äpplen, stora som barnhuvuden, med klara och genomskinliga skal” (Nyb, 305). Denna fras går igen när hon på sin dödsbädd till slut får smaka ett astrakanäpple. Den andra frasen är ”stora som barnhuvuden” som förekommer först i scenen i Battery Park: ”Ur lommen på sin fars tröja tog han [dvs. Johan] fram ett rött, blankt äpple, lika stort som hans eget huvud” (Inv, 51), medan Kristina långt senare tänker på de äpplen hennes träd möjligen kommer att producera som ”stora som barnhuvuden” (Nyb, 305), och när trädet äntligen bär frukt lyder beskrivningen så här: ”Astrakanapelns grenar hängde nerböjda under tyngden av frukter, var stora som barnhuvuden”. (Sista brevet, 217) När Kristina håller äpplet i sina händer läser vi: ”Fruktens genomskinliga hölje liknade det fina, späda skinnet på ett litet barn.” (Sista brevet, 222).

Om äpplena liknas vid småbarn är det helt naturligt att trädet ska kunna associeras direkt med modern, Kristina: ”Hon var nära förbunden med detta träd, som hade överflyttats till ett nytt land och som delade hennes eget öde.” (Nyb, 602)..

Moberg drar två paralleller mellan Kristina och trädet, i samband med hennes sista havandeskap och missfall. Utmattad av de många tidigare havandeskapen, och då hon fruktar ett till, ber Kristina att hon måtte förskonas från denna börda, men hon blir ”en välsignad kvinna” igen och apeln blommar. Frostén härjar dess blommor och Kristina förlorar barnet: ”Dödsfrosten hade i vår härjat hennes moderliv och hennes apels blomning”. (Nyb, 608).

Nu får Kristina veta att ytterligare ett havandeskap betyder döden för henne. Och i kapitlet med titeln ”Astrakanapeln blommar” får trädet blommor igen och frukt börjar formas då Kristina blir gravid, och hon tar apels blomning som ett gott tecken. Som alla känner till ger Karl Oskar henne det första äpplet precis när hon ska till att dö: ”De smakar som våra äppel. Våra äppel därhemma (...) Äpplena ä mogna hos oss. Jag ä hemma...” (Sista brevet, 223).

Fruktens mognande och Kristinas död (observera att hon säger att hon är hemma när hon dör) kompletterar varandra, då apeln motsvarar hennes utveckling också i religiös eller andlig mening. Mot slutet längtar hon inte längre hem till Sverige. När Karl Oskar frågar ut henne om detta, svarar hon ”Inte gör dä nåenting varstades en människa har sin bostad här i leklamliheten. I ena eller andra hörnet av världen. Dä som gäller för mig numer är den längre vistelsen”. (Nyb, 624). För Kristina blir döden hennes riktiga andliga mognad.

I detta fall ger berättaren mening åt alla delarna av symbolen: trädet (= stammen med andra ord) som står för utvandring och vad vi kanske borde kalla för urfamiljen, äpplena (= barnen, de kommande generationerna) och blommorna (= Kristina själv, hennes andliga mognad). De återkommande anspelningarna på det växande trädet bildar ett ledmotiv i sig själva, men därtill förekommer upprepade fraser i det språkliga ledmotivet. Apeln kommer att stå för två av de viktigaste temana i verket, dels utvandringen, överflyttningen av en folkstam till en ny värld, dels Kristinas personliga utveckling, hennes hemlängtan, dilemmat med barnen, och till slut den andliga underkastelsen.

Noter

¹ Karl-Åke Kärnell, *Strindbergs bildspråk. En studie i prosastil*, Uppsala, 1962, s. 187.

² Rigmor Andersson, "Konflikten mellan dröm och verklighet i Roberts och Kristinas öden", i *Perspektiv på Utvandrarromanen*. Dokument och studier samlade av Erland och Ulla Britta Lagerroth, Uddevalla, 1971 s. 223ff

³ Bertil Hulenvik, "Mobergsamlingen i Växjö" i *Perspektiv på Utvandrarromanen*, s. 239-48

⁴ Mobergsamlingen 3:3:3:6

Stunder i Småland på jorden

Av Anna Williams

Många av min barndoms somrar tillbringade jag i Angelstad strax väster om Ljungby i Kronobergs län. Huset var rött och låg ett stenkast från sjön Kösens norra strand. På fotografierna är hundkäxen lika höga som jag. De växte på trädan bakom farmors förrådsbodar där vi plockade smultron och strån att trä upp dem på. I minnet dallrar värmen över ängen i det vita ljuset. Doftstråken av sjövattnen drar genom kvällsluften.

Till barndomslandet gives ingen återvändo för någon människa, skriver Vilhelm Moberg i sin roman *Din stund på jorden*. Det är Albert Carlson som slår fast detta, amerikaemigranten som återvänder en sista gång till födelsebygden i Småland. ”Jag kan komma tillbaka i yttre mening, till marken, husen, träden, vattnen, hagarna. Jag kan återvända till tingen, men aldrig till det rum, där barnets själ vistades. Det finns ingen återkomst till uppväxtens värld, som blivit drömmar och minnen och som måste förbli drömmar och minnen: Här står jag avvisad utanför en dörr som för alltid är tillsluten” (s. 12).

Din stund på jorden kom ut 1963. Svensk-amerikanen Albert Carlson ser tillbaka på sitt liv efter drygt fyrtio år i Amerika. Han utvandrade som tjugotvååring och har sedan endast återvänt till hembygden som tillfällig besökare. I Amerika har han arbetat som affärsman, fastighetsmäklare och fruktodlare, han har varit gift två gånger men lever nu ensam. De två vuxna sönerna bor på olika håll i Amerika och han träffar dem sällan.

Albert försöker komma till insikt om livsresan, och romanen är också en sorgebetraktelse. Den är stillsamt, nästan långsamt återgiven, men den rymmer starka, outplånliga känslor. Den handlar om döden och kärleken, och om det som är ohjälpligt förlorat. Navet är berättelsen om brodern Sigfrid som dör 1912 endast nitton år gammal efter att avsiktligt ha dragit på sig sjukdom för att slippa lära sig döda i militärutbildningen. Albert är fjorton år när Sigfrid dör och efter ett halvsekel berör minnena honom fortfarande med plågsam styrka.

Sjöhults socken i Småland är en av de viktigaste platserna i romanen. Men den existerar inte. Den är en plats i en fiktion, silad genom Albert Carlsons minne, genom hans sextiofyra levnadsår. Ändå kan man känna gräset under ryggen i gläntan där Albert och Sigfrid vilar sig och tittar upp i himlen, se smultronen lysa röda, och de flyende molnen (s. 107).

Så snart vi hade snärjt ett knippe gäddor slog vi läger på någon glänta invid bäcken och rastade. Vi tände upp eld, rensade fisken och stekte den på glöden och år. I små askar hade vi lemondpulver, hallon och citron, som vi hällde i vatten, så att vi fick ett friskt, fräsande dricka till den stekta fisken. Alltid fanns det i närheten någon bråne, där det växte smultron kring stubbarna; vi åt av bären så mycket vi orkade. Och mätta och förnöjda stannade vi på rastplatsen och sträckte ut oss raklånga på rygg, vilande på marken i den klara dagens ljus. Över oss flög sommarhimlens skyar, lätta som luften själv, och lämnade rörliga skuggor över marker och vatten. Vi låg och trallade och sjöng och kände oss fria som de vilda leven i skogen.

Albert minns sommaren 1911, hur han begick sin premiär som slätterarbetare, och hur Sigfrid lär honom använda lien. Hur de börjar vid femtiden på morgonen och hur hettan så småningom driver dem in under ekarnas skugga, hur de svettas och dricker kopiöst. Sommarstunden 1911 beskriver Albert Carlson i de mest poetiska ordalag. Men lägg märke till hur denna vackra bild slutar: ”Men ljuvliga var de svala morgnarna med lukten från daggblöta blommor och gräs och asparnas stilla lövrassel över oss, och i svalkan efter slätterdagens slut om kvällen kändes det lätt att andas. / Så skulle en sommar vara, som denna, inte blåsig som våren brukar vara, inte regnig och kylig som hösten kan vara. Det var en varaktigt varm årstid som den gången sträckte sig emellan vår och höst. / Det var en välsignat lång sommar, 1911, den sista då Sigfrid och jag fiskade samman i Bjurbäcken. Jag var med i slättern för första gången och han var med för den sista. / Nästa sommar skulle han dö” (s. 112 f.).

Det är som om författaren vill skänka denna sista njutning åt både romangestalterna och läsaren, innan mörkret faller. Så arbetar han med sitt minnesmaterial, väljer att skapa en dramatisk vändning, att ställa det klaraste ljus och det djupaste mörker tätt intill varandra i texten.

*

Albert Carlson minns en barndom som ligger bara femtio år tillbaka i tiden. Ändå är det en väsensskillnad mellan de två polerna i berättelsen, barndomens småbrukarsmåland och Amerikas bil- och servicesamhälle. Albert försöker få grepp om tiden och romanen vidgar sig till att handla inte bara om den enskilde amerikautvandraren Albert Carlson utan om hela den snabbt expanderande moderna västvärld som speglas i hans minnesanteckningar. Inom samma människoliv ryms slagtröskandet och atombomben och mellan dem ligger bara några få decennier.

Det är en hisnande tanke som samtidigt får rummet och världen att krympa. Hotellet som Albert bor på när han hälsar på i sextioalets Småland är lika modernt som på Eden Hotel i Laguna Beach i USA där han bor (s. 11):

Hotellet låg i ett brukssamhälle i Sverige, i Småland, och rummet var ganska likt mitt nuvarande på Eden Hotel i Laguna: Det var helt modernt, inrett efter amerikanskt mönster. På gatan utanför hotellet rullade bilarna [...]. Bredvid hotellet låg liksom här intill Eden en bensinstation, där oljenamnen annonserades med skyltar på engelska. I samhällets centrum fanns det en bar, som serverade glass, coca-cola och hamburgers. Den inrymde en juke-box, varifrån sång och musik oavbrutet strömde; det var schlagern här ifrån Amerika. Över disken hängde en skylt: Drive in-bar. På affischtavlan tillkännagavs, att Sweden Artists uppträdde i en Jack Dalley Show i Folkparken, där The Andersons jättepulära twistband, New Sound Twist Pop, svarade för dansmusiken.

Detta är också en smålandsbild! Albert iakttar förändringen med visst vemod. Samtidigt är han själv en medaktör i denna förändring genom sitt utvandringsbeslut. Hans identitet är kluven, och han delar denna upplevelse med många gestalter i emigrantlitteraturen.

I tankarna återvänder Albert till barndomen och den framstår för honom som lika verklig som nuet. Minnesresan är en överlevnadsstrategi. Ledan vid nuet tvingar honom bort. Han söker sig till ”en annan region av vårt jordklot” och han är kluven. Hans stund på jorden är både barndomstiden och vuxenlivet.

När Albert besöker hembygden för sista gången återser han sin bror i den småländska skogsgläntan i en mycket påtaglig bild. Sigfrid kliver in i Alberts sextioal. ”Nu och då flöt samman och blev bara nu”, skriver Albert. Gränsen mellan livet och döden försvinner (s. 33–35):

Det hände inte i mina drömmar om natten, utan i mitt fullt vakna tillstånd, mitt på ljusa dagen. Hur det gick till skall jag inte försöka närmare förklara. Jag vet att jag inte kan det. Jag tror inte heller att någon annan förmår det. [— —]

Det var under min sista kväll i hemtrakten. Jag gick längs Bjurbäcken, som fick sitt namn under den länge sedan förgångna tid, då bävern ännu byggde sina bon i strömmarna. Under mina pojkar rann den fortfarande i stritt flöde och översvämmade slättermaderna vårar och höstar. Den var rik på fisk. Nu fann jag maderna torrlagda och uppodlade och förvandlade till havreäkrar, och bäcken var utgrävd och i det närmaste uttorkad. Strömmens fåra låg blottad och bar och visade stora, fula stenskärv, bäckfåran ringlade sig fram som en orm av sten. Här fångade Sigfrid och jag mycken fisk, gäddor och lake. Men i de små pölar av stillastående och unket vatten som efter utgrävningen hade stannat kvar mellan stenarna, fanns det nu intet fiskliv mer. Jag såg inte en fena röra sig. Blåsilvrets skimrande hinna täckte vattenytan och utvisade, att det inte fanns något liv under den. Blåsilver ligger över vatten som locket över en likkista: Dödens lock var lagt över min barndoms bäck.

Albert kommer fram till en glänta, och plötsligt är Sigfrid där: ”Jag kände igen hans röst, den kunde jag inte ta fel på, den kunde inte förväxlas med någon annans. Efteråt undrade jag om jag hörde ett eko av den, om ett eko från en röst kunde stanna kvar på en plats och höras ännu efter femtio år. / Sigfrid mötte mig här och han var inte på något sätt förändrad. Men jag som hade kommit tillbaka var en annan. Min bror var ung, jag var gammal” (s. 36).

På samma sätt förflyttar sig Albert till tiden för Sigfrids död 1912. Vi känner hur verkligt minnet är för honom. Han återger detaljer från platsen, var Sigfrid sov i rummet, hur han andades, vilken färg hans kinder hade. Platsen och människorna står fram i tydliga konturer.

Samtidigt reflekterar Albert över upplevelsen att ändå inte kunna få det förflyttna åter. Moberg sällar sig till en litterär tradition när han beskriver resan hem, och hur omöjlig den egentligen är, hur ingen återvänder utan att vara en annan – ett litterärt ämne ända sedan *Odysséen*. ”Jag kan återvända till tingen,” konstaterar Albert, ”men aldrig till det rum, där barnets själ vistades.” Han är främmande i Sverige och främmande i det nya landet.

Moberg skildrar det i litet annan tappning i sina trettiotalssviter, den första om Adolf i Ulvaskog, *Långt från landsvägen* (1929) och *De knutna händerna* (1930), den andra om Knut Toring, *Sänkt sedebetyg* (1935), *Sömnlös* (1937) och *Giv oss jorden!* (1939). Adolf i Ulvaskog sköter en gård som gått i arv i generationer tre sekler tillbaka. Han får se sitt landskap förändras i grunden. Fabrikssamhället växer, barnen försvinner till arbetena i staden. Elektricitet, utdikning för rationellare jordbruk, förlorad arbetskraft.

Med berättelsen om Adolf försöker Moberg beskriva en hotad livsrytm – ett levnadssätt som vi snart bara kan minnas med romanernas hjälp. En kultur vid sidan om, krampaktigt försvarad av den sista invånaren. I långa, detaljrika stycken håller Moberg fram denna kultur. Det är stunder i Småland han skildrar, både exotiska och välbekanta. Det är historisk ordbok och poesi i samma stycke, som detta ur *Långt från landsvägen* (s. 78 f.):

Det var i rågbärgseln, och en het augustisol glödde och gassade över sädesåkrarna i Ulvaskog. Rågen var redan så hårdmogen, att den ville börja rinna. Gårdens hela fält lyste smörgult i solen, och axen hängde långa och kärntingda på böjda strån. Det var brått, och allt gårdsfolket var ute på åkern. Det mejades med två liar; Adolf och Kardmakarn förde var sin. Lotta tog upp efter Adolf och Lina efter sin make, och Tilda hjälpte till i båda skårorna, allt eftersom det behövdes. Hasse krakade upp säden på störor, som sattes i långa rader med jämna mellanrum, under det Kalle bar krakstör, lade nekar i hög och för övrigt stod till hands för litet av varje.

Adolf hade börjat bärga sin andra åkeräring sedan han blev bonde. Han kunde nu ta lika breda skåror i rågen som hans far en gång gjort. Han svängde ut lien med

sädesbågen så långt, att det blev tyngd i hugget. Ratsch – med kraft skar eggen in i de torra, hårda halmpiporna vid strårötterna, och rasslande sjönko vipporna samman i en hög, stödjande sig mot den stående säden. Det blev ett långt hugg, men det fick också bredd; det fordrades verklig armkraft att fullfölja det, så att inte lien tuggade på något strå. Rågen stod grov och tät, och det behövdes inte många hugg till en kärve. Sädesbågen på lien samlade stråna och lade dem väl tillrätta för den, som skulle binda ihop dem i nek. Ratsch, ratsch – lieeggen lyste vit i solskenet ett ögonblick och sjönk så in i säden. Nu fick Adolf hugga på raskare, för Lotta var inte två kärvar efter honom. Hon måste i sin tur maka sig undan för Kardmakarns lie, som nalkades henne, och han var påskyndad av Lina och Tilda, som hängde honom alldeles i hälarerna. När Adolf fick börja nästa skåra, blev det hans tur att driva på. Så eggade man varandra. När en skåra var ändad, skyndade man över till den motsatta renen för att börja en ny. Man folken gävo sig knappt tid att vässa sina liar med strykspånen emellan varje skåra, och fruntimren foro som skyttlar och rätade på ryggarna endast så lång tid som de behövde att gå emellan åkerrenarna. Folket svettades i solhettan och kände nog att det hårda bärgslandet hängde efter, men rågåkern var dryg, och man måste vara ihållig.

Kapitel efter kapitel i *Långt från landsvägen* inleds med hänvisningar till gårdslivets rytm. Vi vaggas in i det evigt pågående: ”Det var en majmorgon i Ulvaskog, då gården höll på att vakna.” ”Dagen därpå var det söndag, och man var inte så morgontidig som i söcknan; först vid halvsjutiden var det uppstigning i gården.” ”Sädesåkrarna voro avbärgade för året, och det var nu i potatisplockningen.”

Landskapet, lyckan och arbetet går inte att skilja åt. När Emmas och Adolfs giftermål äntligen skall bli av tänker hon på sitt blommande linland och glädjen inför bröllopet kopplas samman med arbetet, vävningen av brudlinet. När Adolf tänker tillbaka på deras första kärleksmöten är det inte bara kvinnan utan också ”de gröna nötbuskarna i åkergärdet” där de möttes han minns.

Långt från landsvägen börjar med att beskriva gården Ulvaskog. Ljuset, omgivningarna, husen, djuren, bonden och arbetet. Solen ”lyste upp hagg-läntorna”, vid huset växer ”två stora, lummiga kastanjer, som skylde nästan hela väggen och som sträckte grenarna över den bruna torven på taket”, hönorna ”sprätte och spekade i dyngstan”, hästarna ”stampade och blåste” och ”de små vårlammen [...] kröpo under sina mödrar” (s. 7–9). Men artonhundratalets småbondeliv är infångat i romanens reservat. Nästa roman, *De knutna händerna*, tar oss med på en mörkrets färd mot Ulvaskogs undergång. Barn efter barn lämnar gården. Adolf beslutar att ta livet av yngsta dottern när hon vill lämna gården. Så tragiskt slutar berättelsen.

Knut Töring i nästa trettioalssvit flyttar först från landet till staden, där han vantrivs, och sedan tillbaka till landet igen. Hans verkligt stora insikt i

slutet av historien är att han inte har vänt tillbaka till barndomsbygden – att den rörelsen är omöjlig – utan att han återigen kommit till något nytt.

När Knut som mogen man och återvandrare tittar ut över sin hembygd i *Sömnlös*, inser han att han tittar ut över något han aldrig sett tidigare. Det beror inte bara på de nya elledningarna och husen. Knut skapar själv bilden av sin hembygd och eftersom han själv nu är en annan har också barndomsbyn Lidalycke ändrat skepnad. När han står vid de torrlagda våtmarkerna och konstaterar att hans ”barndoms bäck är urtappad och bortrunnen” (s. 218), beskriver han landskapets förvandling, men också en förändring som skett inom honom själv.

Samma sak sker med oss som läsare. Romanen erbjuder en berättelse om att höra till och att vara främling, en berättelse om Sverige. Det är med romanens ögon vi ser landet förvandlas.

Knut känner sig fullkomligt främmande i allt det nya. Brodern Gösta har rivit föräldrahemmet och byggt ett modernt hus med rostfri diskbänk och rymliga fönster, man har bildat en mejeriförening, vägen har byggts om för bilarna och bussarna, avfolkningen pågår för fullt, medelåldern är hög och nu kan man både permanenta sig och hyra sommarstuga i byn.

Bönderna har blivit rationella företagare. Gösta ”räknar ut vad som betalar sig bäst, och så odlar han därefter”. På åkrarna har ”den nya tidens skära” ersatt liarna och bönderna måste göra allt arbete själva för ingen har råd att anställa pigor och drängar.

Knut vänjer sig långsamt. Först arrenderar han ett kyffigt torp utan elektricitet i utkanten av byn, utanför gemenskapen. Han går i frivillig exil. Han väljer torpet därför att det till skillnad från så mycket annat i byn är oförändrat. Han känner igen gräset, blommorna och dofterna. Han vill inte se något annat än det han känner igen. Dessutom inleder han ett förhållande med en ung flicka i byn av den enda anledningen att hon påminner honom om Ebba, hans första kärlek som ung i Lidalycke.

Knut flyr till en bild, till barndomens försvunna landskap. Allt detta misslyckas naturligtvis. Knut måste göra sig fri från denna illusion eller bild. Han börjar jobba som dagsverkare, umgås med folk och närma sig verkligheten.

I *Berättelser ur min levnad* som publicerades 1968 identifierar Moberg den klivenhet som han gång på gång återvänder till i författarskapet (s. 25 f.):

De problem som en författare fåfängt kämpar med i sitt privatliv försöker han lösa i dikten. En mans klivenhet emellan stads- och landsbygdsmiljö är huvudtemat i min

romantrilogi om Knut Toring. Men de tre böckerna utmynnar inte i något slutgiltigt svar på frågan: Var hörde mannen egentligen hemma?

Varken i livet eller i dikten kunde problemet lösas. Förklaringen är att författaren reellt sett inte var kluven emellan stad och land, inte emellan miljöer och kulturer. Därför var en återgång till den forna livsformen inte möjlig för honom. Klyvnaden var ett själsligt tillstånd, den fanns inne hos honom själv. Jag skulle nu efter ytterligare tre och halvt decennium närmast vilja beteckna den som konstitutionell.

Det är ett själsligt tillstånd som beskrivs i Knut Toring-sviten och som Moberg åter försöker gestalta i *Din stund på jorden*. När Albert Carlson summerar sitt liv är det precis samma tema som rullas upp. Hans hjärta är kluvet, och klyvnaden bor inne i honom själv. Den kan inte lagas av förflyttningar (s. 259 f.):

Landet du upplevde som barn och yngling lämnade du. Det blev ditt öde, för du kunde aldrig hitta ett nytt fosterland. Men om du lytt dina föräldrar och stannat i hembygden och hemlandet, så skulle du ha förnött ditt liv i grämelse över att du hade förspillt det. Du hade sagt dig: Det var inte detta jag ville. För du är så skapad, att du inte kan höra samman med någon eller något. Därför: Sök inte någon ro utanför dig själv! Du är född som en sprucken varelse, en människa som inte kan bli hemmastadd någonstades på jorden. Du irrar omkring – – – men du kan vantrivas lika väl i staden Iron Creek som i din hemsocken Sjöholt, känna dig otillfredsställd lika gärna här i Amerika som i något annat land i någon annan världsdel.

Din stund på jorden är i någon mening en fortsättning på berättelsen om Knut Toring och även det stora utvandrareposet. Knut försöker försonas med sin kluvenhet. Kristina återvänder aldrig till Sverige men befinner sig ändå mentalt på två platser samtidigt. Albert har fått ett välavlönat arbete, en vacker hustru, två söner och flera bekväma bostäder men är ändå splittrad.

Han är helt enkelt en modern människa.

*

Barndomsminnen kan vi använda till mycket. Vi kan välja ut de vackraste vi har och visa upp dem. Vi kan försöka förstå vilka vi blivit genom att också söka upp de plågsamma minnena. Hela tiden gör vi ett urval, skapar en bild av det förflutna med de redskap som står oss till buds.

Vilhelm Moberg låter inte Albert Carlson göra en nostalgisk eller sentimental tillbakablick – i så fall hade nog romanen inte överlevt. Bokens smålandsminnen handlar också om ett samhälle som rymde religionsförtryck, vidskepelse, barnaga – ett skoningslöst klassamhälle. Albert gör uppror mot

sina föräldrar och lämnar gården. Sigfrid lyder, blir kvar och går under.

Kanske är Vilhelm Moberg den svenska författare som mest konsekvent under ett långt författarliv satt ord på den kluvenhet som hör den moderna tiden till, den omöjliga längtan efter fullkomning eller helhet. Det förflutna finns alltid i det närvarande, som påminnelse och tröst.

Och Mobergs romaner gör oss uppmärksamma på konstens egenart. Skildringen av sommardagen utan ände i Alberts barndom är också en betraktelse över romanens privilegium att frammana en alldeles unik värld som inte finns någon annanstans. Den försoning och läkedom som Albert Carlson söker kan han ju bara finna i romanvärlden. Det är romanen som frambringar den sköna bilden av Sigfrid och Albert i skogsgläntan. Bara där är deras drömmar obesegrade, deras möjligheter utan gränser (s. 109 f.):

Så låg vi och rastade under de ljusa skyarna, som svävade över oss, över jorden under oss. Vi hade vår glädje i upplevelser, som vi ännu inte hade haft, som bara väntade. Vi manade fram oändliga möjligheter som världen bjöd oss. Vi drömde fram dem till oss på gläntan, det var bara att ta för sig: Allt det här finns för dig! Vad vill du ha? Säg bara ifrån! Här ser du alltsammans framför dig!

Visst säger mig mina minnen från Småland något om landskapet och platsen. Men viktigare är kanske att de säger mig något om minnesprocessen, om vilka bilder som etsat sig kvar och om vad de betyder för min självförståelse.

Visst är Vilhelm Moberg en av våra största smålandsskildrare – han har bevarat landskapet åt oss, gjort det levande och påtagligt. Men hans bilder är inte främst landskapsteckningar. De säger oss i stället något om Moberg som berättare, om vad han valt att berätta. Och Moberg lär oss något om vad det är att vara människa, om hur minnena vakar, om hur våra livsskeden smälter samman i tiden och gör oss till dem vi är. ”När man möter Vilhelm Mobergs landskap, verklighetens Algutsboda”, skriver Sigvard Mårtensson i sin biografi om Moberg, ”är det givetvis inte det historiska Varend man först får i tankarna, inte heller de politiska motsättningarnas samhälle som Valter Sträng upplever eller den isolerade bygd som den unge Knut Toring vill göra sig fri från. Tiden har gjort sitt, men viktigare är att ett författar temperament har valt, renodlat och bearbetat” (s. 225).

Platserna hos Moberg är alltid förbundna med de gestalter han skapat, vilka i sin tur bär på en mångfald innebörder. Minnena av Sigfrid utmynnar i en allmängiltig och existentiell berättelse. Albert Carlsons summering fångar hela romanens ärende i några få rader (s. 130 f.):

Och när han återuppstår i mitt minne med sina nitton år på jorden krymper min egen levnad samman till en försvinnande kort tidrymd. Vad är min egen existens? Den är någonting som förminskas varje gång jag drar in andan i bröstet. Den är en tillfällighet, ett kort avbrott i det varaktiga, en episod i det bestående, en mellankommande tilldragelse, efter vilkens slut ingenting har tilldragit sig. När jag ser tillbaka på Sigfrids liv ser jag också var jag själv befinner mig: Jag lever och andas i ett rum, som är beläget emellan den tid som fanns före mig och den som skall komma efter mig.

Det är inte bara stunder i Småland Moberg berättar om i *Din stund på jorden* eller i historien om Adolf i Ulvaskog. Hans skildringar av människans livsstund kan läsas av den som aldrig satt sin fot i Korpamoen eller Moshultamåla. Moberg har själv i sina litterära verk visat hur förgängliga platserna är. Bara berättelserna hjälper oss att minnas dem, räddar dem tillbaka.

LITTERATUR

Moberg, Vilhelm, *Långt från landsvägen*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1929

–, *De knutna händerna*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1930

–, *Sänkt sedebetyg*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1935

–, *Sömlös*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1937

–, *Giv oss jorden!*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1939

–, *Din stund på jorden*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1963

Mårtensson, Sigvard, *Vilhelm Moberg. En biografi*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1956

Williams, Anna, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2002

Källmystik hos Vilhelm Moberg

Av Stig Tornehed

I Vilhelm Mobergs barndomsvärld fanns folktro. Han lyssnade, när de äldre berättade om en tid då det vimlade av olika väsen kring gård och tun. Det gällde inte minst i den många gånger farliga och okända omgivningen med djupa skogar, där den ensamme mannen, kolaren och tjärbrännaren, kunde möta skogssnuvan och bli förförd av henne. Där fanns de farliga vattnen i bäckar och sjöar med näck och sjörå. Nyfikenheten fick Moberg att uppsöka inte bara de mytomspunna platserna utan också socknens traditionsbärare, som förvaltade berättelserna från gamla tider. Hos Gunnar Olof Hyltén-Cavallius i *Värend och Virdarne* skulle han möta den mytiska världen. Han kom att kalla boken för sin Värends Bibel. Det blev med tiden uppslag till bygdeberättelser och en del kom senare in i hans litterära produktion. Ett exempel är i *Din stund på jorden* berättelsen om de båda ungdomsvännerna som gav varandra ett heligt löfte. Den är nästan ordagrant återgiven från *Värend och Virdarne*, som också torde ha gett uppslaget till *Mans kvinna*.

Utan vatten inget liv. När människor sökte en boplatz utgick de från var det fanns vatten. I början var det en källa, kanske senare förvandlad till en brunn. Att hämta och bära vatten till hushåll och djur tillhörde de dagliga sysslorna. I *Giv oss jorden!* berättar Moberg om den första vattenledningen i Lidalycke. Bondhustrun Betty tar Knut Toring till köket och låter honom uppleva byns första vattenledning:

Med en långsam och högtidlig rörelse vred Betty på kranen, och klart och rent vatten rann fram. Hon drog till, och det droppade helt stilla, hon öppnade igen och det forsade dånande ned i tratten. Här var underverket (s. 176 f).

...

Och när Knut Toring stod där bredvid Betty och såg vattnet komma rinnande, så försjönk han i en syn, som obetvingligt bröt sig fram – i bilder uppstod det förgångna för honom.

Det var sannsagan om bondkvinnorna och vattenhämtningen. Han såg kvinnorna här på gårdarna i byn från flydda tider – såg dem komma gående från brunnen, släpande tunga vattenämbar. De kom mödosamt klivande i höga snödrivor, i bitande köld, med isklumparnas vitglittrande krans kring kjortelskoningarna. Han såg dem komma från brunnen eller källan med sina ämbar, halkande på isgatan, strävande och böjda mot blåsten, genomblöta av höstens regnskurar, flämtande och svettdrypande i sommarens hetta, famlande i vinterns mörker. Och ur bykvinnornas skara framträdde så en gestalt: Han såg sin mor komma med sina vattenspannar sådan han mindes henne från de första barnåren, hon gick där i ur och skur, i alla väder (s. 178).

I Mobergs litterära produktion kan man i övrigt följa ett vattentema alltifrån hembygdens källmystik och Bjurbäckens hölJOR till Ki-Chi-Saga i Minnesota med ett namn ”som lät som en trolldomsramsas, som ett ord ur en saga om urgamla, mossbelupna skogstroll”, skriver Moberg. Med den gamle emigranten Albert Carlson kommer vi till Laguna Beach vid Stilla Havet. Mellan det efemära och det eviga har han sitt hem. Havet skall en gång skölja honom bort från hans landfäste och i sitt djup förutna honom sömnen utan slut. Det slut som författaren själv valde. När Albert ligger vaken om nätterna hör han ljudet från ett annat vatten, ett vatten långt borta:

Det är en fjärran ström, som rinner i en smal, slingrande fåra genom skogar och ängar i ett annat land. Den har ett lägre och mildare sorl än havet. Den går inte fram med starka vågor. Det är ett litet vattendrag som med sin strömfåras ljusa och rena klang blandar sig med bruset från världens största hav (s. 33).

Det är barndomens bäck, Bjurbäcken, som Moberg närmast självbiografiskt första gången beskriver i berättelsen ”Pojken och gäddan”, publicerad i *Nya Växjöbladet* den 10 juli 1925 och i *Din stund på jorden*. Kontrasten är det stora havet som han i sin ensamhet söker sig till:

Om kvällen ger jag mig ut på vandring längs havsstranden. (...) Oceanen ligger vindlös och stilla, och mörkret har tätat över vattnet; strand och hav är inkrunna under dess hölje. (...) Jag går längs stranden av the Pacific Ocean, strax ovan den rand dit vägsvallet räcker. Jag är ensam på dynerna i kväll. Sanden sjunker under mina fotblad.(...) Tätt efter mig kommer vattnet och fyller hålen efter min fot i stranden (s. 297-300).

Jag har gått en kväll på stranden i Laguna Beach med bruset från Stilla havet i mina öron. I den stunden var jag nära Vilhelm Moberg. Jag har också sökt honom vid källorna och vid Bjurbäcken i Algutsboda och vid Ki-Chi-Saga i Minnesota och slutligen vid det vatten i Roslagen som befriade honom från levnadens och åldrandets kval.

I vattnen, i bäcken och källorna, i hans småländska hembygd fanns mystiken. I Algutsboda är det gott om källor. Vid en inventering för några år sedan registrerades över hundra. Med åtskilliga av dessa torde Moberg från barndomen vara väl förtrogen. Det är Grön källa med sitt friska vatten och som aldrig sinar. Det är Jannes källa och Ljusakällan och Soldatkällan i Bökevara. Oskar II:s källa i Eriksmåla, Noakakällan i Grimmagårde, Titta Finas källa i Kalvamo, Bola brunn i Rörshult, Dampakällan i Åby och Kohagskällan i Ubbemåla för att nämna några vid namn.

I Moshult finns Sju källornas bol och själva Bolkällan som kunde flöda så

rikt att det enda som kunde stoppa ådern var fjäderbolstrar. En källa kunde sia om ofärdstider genom att svämma över. I en sägen berättas att under en jakt blev Odens hundar törstiga. De kom till en källa och Oden uppmanade dess ande att hålla vatten. ”Då måste du ge mig något istället”, svarade källan, varpå Oden kastade en nyfälld vildgalt i vattnet med orden: ”När du ser en stor jakt komma, skall du göda över!” Det är därför en källa kan stiga över sina bräddar, när en stor jakt hotar, såsom krig, pest eller andra stora olyckor. I en uppteckning berättar Arvid Holmström i Tokesmåla, en av Mobergs sagesmän, om ”jordälven”:

Min mor talade om följande för mig, då jag var barn. Det var en söndagsmorgon rätt bittida, då hördes dån i jorden så underligt, och innan vi visste av det, började vattnet rinna över vid brunnen, och det tog till värre och värre. Till en början var det ingen, som förstod vad det var eller rättare vad de skulle göra. Då var det någon, som sa, att Bromanskan på Skrivarehall hade varit med en gång och dämt för jordälven med fjäderbolstrar, men innan första bolstern kastades i, var där en tyst läsning.

Från Tomeshult har Oskar Johansson återgett följande berättelse:

Så kom ett år med synnerligen svår torka, vattenkällorna torkade ur, och man satte igång med att fördjupa en källa – plötsligt träffade man på ”älven”! En strid och mäktig ström vällde fram. Alla blev rädda och hämtade i hast fjäderbolstrar för att tappa hålet till den hemska floden, och så lade man tunga aleklumpar på, se det är det enda som hjälper i en sådan farlig situation.

Hälsobringande källor var särskilt eftertraktade. Den förste i vårt land som pläderade för hälsokällor eller surbrunnar var på 1600-talet Urban Hjärne. Det medförde att så gott som varje ort med självaktning skulle ha en egen hälsobrunn. Så också i Algutsboda. Här hade man till och med två. Det var främst under slutet av 1800-talet som surbrunnen i Östra Hällasjö drog till sig värkbrutna eller på annat sätt sjuka människor. De kom under några sommarveckor och hyrde in sig i gårdarna för att dricka det järnhaltiga bruna vattnet och för att ta sig stärkande bad. Här som på andra brunnsorter uppstod ett sällskapsliv. Att dricka brunn var för många en motsvarighet till vår semester. De sista brunngästerna torde 1915 ha lämnat Östra Hällasjö. Det är i dag inte mycket som återstår av anläggningen, om man bortser från själva källan, krönt med en betongring. Vattnet inbjuder inte till någon kur eller ens till provsmakning.

Arvid Holmström har berättat om den andra hälsokällan i Algutsboda:

I Huvudhultaö har sen långa tider funnits en källa, vars vatten ansetts ha hälsobringande kraft. Dess vatten har använts såväl till att bada i som att dricka. Källan ligger i en lövskogsduge. Enligt folktron hade detta vatten sin största läkekraft om det kunde tas hem, så ingen visste eller såg det. Man har sett både unga och gamla bära hem vatten från denna källa. Rätt länge var där ett hus för dem, som ville dricka och bada, men nu är det borta.

Hedniska källor kristnades och fick namn efter helgon. I Biskopsgärdet i Växjö finns en Sigfridskälla och en har till och med gett namn åt en hel socken, Sankt Sigfrid. Helgonkällorna kunde förlänga källkulten, men många fördömdes och glömdes som något kvardröjande från en hednisk och senare från en påvisk tid. Men många förblev kultkällor för sin egenskap att bota sjuka. Till dessa hör Barnabrunnarna i Ödetofta by i Tolgs socken. Deras kraft var särskilt stark vid midsommartid och tog emot mängder av framför allt sjuka barn. I en källa doppades barnet i det kalla vattnet, + 8 grader, en riktig källas temperatur vinter som sommar. I en källa betalades behandlingen med ett offer och i den tredje tvättades det sjuka barnets kläder så att sjukdomen inte följde med hem. I början av 1900-talet vittjades den enda kvarvarande Barnabrunnen på över 6 000 mynt, landets största källskatt.

Vissa vatten kunde sia om framtiden och om vem som skulle bli ens tillkommande. Det var något som Ida i *Raskens* prövade en midsommarnatt. När hon gått sju gånger baklänges runt brunnen, kom soldaten Rask och den gamla spådomen slog in!

Trollkonor och andra, som misstänktes stå i förbindelse med satan och hans anhang, prövades i vatten. Var kvinnan skyldig till anklagelserna skulle hon flyta som en gås, som ett torreträd. Vattnet åtskilde trollkvinorna från de ärliga kvinnorna. När ryktet började löpa i Brändebols by att Botilla, Svedjebondens kvinna i *Rid i natt!*, går i skogen för att träffa den gamle, dvs. djävulen, lyckas hon inte värja sig från förtalet. Till sist i sin förtvivlan beslutar hon att själv lönligen pröva sig på vatten. Det finns mycket som talar för att Klappeskällan eller någon annan av källorna i Sjukällornas bol i Moshult föresvävat författaren:

Adventstid nalkades, och julhelgsbyken låg vid källan i ängsbolet, som flödade ut över sina bräddar av alla de stora höstregnen. Källan öppnade sig omkring en famn djup, men vattnet rann ut över senhöstens grävissna äng, trängdes in i smala rännilar, där det skummade vitt, överspolade blanka stenar med klingande ljud som av en silverklocka. Ingen fågels pipande lät nu i videbusken, men rymden över Klara källa var full av vattnets ljud. Det var en källa som aldrig tröt, en evighetskälla, och dess vatten var skinande klart som ingen annan källas. Ingenting kunde grumla detta rinnande vatten, det var rent som silver och som den neddroppande himladaggen.

Botilla stod och klappade byk vid ängskällan, handen omslöt ett klapptrå med ett ut-sirat hjärta. Hon sköljde plaggen i källvattnet, och när hon böjde sig ned däröver såg hon sitt ansikte. Där i källan visade sig allt som sanningen var, utan all bedräglighet och falskhet.

...

Ungmön ville bli fri: Källa, giv mig ditt besked! Öppna dig för mig! Källa, du vet att jag är oskyldig! Fria mig!

...

Hon stod där och lutade sig över källdjupet tills hennes fötter av sig själva började glida över de hala, slemmiga stenarna. Hon behövde knappast huka sig över vattnet, när hon skulle ditned. Hon visste icke i den stunden, om hon föll i vattnets famn av fri vilja eller om vattnet steg upp mot henne och omfamnade hennes kropp med en stor, trygg bölja. Innan kroppen och vattnet möttes fattade hon med båda händerna om sina bröst.

Hon föll framstupa. Källan öppnade sig för henne, och det steg bubblor uppåt. Det varade icke länge, bubblorna upplöstes och vattnet stillnade. Strax var det åter stilla.

Strax rann källan som förut och svämmade över i ängsbolet med sitt flöde. Den vällde upp och rann stilla, med ett klingande ljud i sitt rinnande som från en silverne klocka. Ingen fågels pip hördes i videbusken, men rymden över källan fylldes av vattnets ljud och spel.

Ungmönen hade gått åt källan. Hon kom icke tillbaka (317-323).

Den förnämsta av alla källor i Algutsboda är källan i Högaskog. Den har gett titeln, *Brudarnas källa*, till en av Vilhelm Mobergs märkligaste böcker vid sidan av *Din stund på jorden*. I sina romaner anger han ofta personer och händelser till namngivna platser i sin hembygd. På så sätt förankras dikten i verkligheten. Så är det till exempel med Duvemåla och Ulvaskog. Eller lätt maskerade som Lidalycke för Moshult i *Sänkt sedebetyg*. I romanen placerar Moberg Brudarnas källa i Högaskog och där finns i verkligheten en ängskälla som väl motsvarar beskrivningen i romanen. Och den rinner mot norr bortförande allt ont den fått motta. Andra hävdar att den åsyftade källan finns eller har funnits i Moshult i närheten av Ekekullen och pestkyrkogården. Moberg själv har inte gett något entydigt svar. Nu är det så att en diktare har sin frihet att skapa och beskriva sina egna miljöer. Bakom romanens källa kan således finnas mer än en källa som runnit samman i diktarverkstaden till en enda. Det är dock obestridligt att han i romanen förlägger Brudarnas källa till Högaskog och därmed är den där för alltid med sin mystik inskriven i den svenska litteraturen. Miljön i övrigt kan mycket väl ha inslag från andra platser som Blotekullen i *Giv oss jorden!*:

Knut gick hem. Månen stod full över lidkrönet, byns stubbåkrar blänkte gula i mån-skenet. Han tittade bortåt Blotekullens gammalekar när han gick förbi. Månljuset silade ned en hemlighetsfull, spöklik belysning kring offerlunden där borta. Och den måne, som i kväll sken över byn, hade kanske i gången tid sett kroppar hänga i de träd, vars stubbar ruttnade på renen.

Förfäderna dyrkade gudar i luften, i jorden, i sjöar, i källor och andra vatten.

Högaskog gör verkligen skäl för namnet. Med sina 230 meter över havet är gården en av de högst belägna i Algutsboda. Hit kom jag en dag för 30 år

sedan tillsammans med Gert Knutsson för att göra en radioinspelning – ett program på tröskeln till den magiska midsommarnatten. I den förvildade slätterängen fanns källan med sin nötta knäfallssten och med den som stöd nalkades jag vattnet och som i ett sakrament erinrade jag mig Mobergs ord:

Vid källan kupade jag mina händer till en skopa, och ur denna skopa dricker jag av det rinnande vattnet. Det är ett gott vatten här. Det är genomskinligt som solskenet och mjukt som en kvinnas mun. Och det släcker törsten. Underjorden som skall vara så mörk och så full av helvetets lort, hur kan den ge ifrån sig detta härliga friska källvatten? (*Brudarnas källa*, s. 66)

Pesten i början av 1700-talet gick hårt fram i Algutsboda vidsträckta socken. Inte mindre är 663 sockenbor dog i denna fasansfulla sjukdom. De flesta fick sin grav i den stenmursinhägnade pestkyrkogården i Moshult. Många kom aldrig dit. De fick sina gravar i avlägsna byar och gårdar. Så berättas att ett 20-tal personer kom att vila i slätterängen vid källan i Högaskog, något som Moberg väl torde ha känt till, när han 1946 skrev om källan som ett djupt andetag i sitt diktande mellan den självbiografiska romanen *Soldat med brutet gevär* (1944) och *Utvandrarna* (1949). Kanske är hans skildring av pestens framfart i Algutsboda ett embryo till den stora romanen om digerdöden, som han inte förmådde förverkliga.

Efter avslutad inspelning i juni 1978 kom Gert och jag att tala om att källorna, som i dag i många fall blivit bortglömda eller kommit på undantag, behövde några som vårdade dem. På så sätt uppstod den i dag livaktiga Akademin för de friska källorna med hundratals ledamöter runt om i landet, spridande kunskap om och respekt för källor i natur och kultur. År 1973 förvandlades *Brudarnas källa* till ett dansdrama på scen och i Sveriges Television med de dansande i Guds fria natur. Det är inte helt säkert att Moberg till vissa delar skulle ha gillat detta. Men han var nu bortom tid och rum, förlorad sitt landfäste.

När jag för några år sedan åter sökte mig till Högaskog och ängskällan, parkerade bilen på gårdsplanen och gick till boningshuset för att tala om vem jag var, möttes jag vid ringklockan av en papperslapp med orden ”Anfaller hundarna, ligg still!” Källan finns alltjämt tillgänglig i Vilhelm Mobergs Legend om de bofasta med den mystik som författaren var väl förtrogen med. Ett huvudtema är fruktbarhetskult, alstring och död. Fruktbarheten är också temat i en hednisk kultkomedi, *Gudens hustru*, som 1946 skrevs för Radioteatern.

Källan framställs i romanens inledning som ett levande väsen:

Jag är vatten, jag är början. Jag var före ekarna, gräset och blommorna. Jag var före fänaden, som avbetar gräset. Jag var före svävande vinge och löpande fot. Jag var före humlorna, bina och fåglarna.

Jag var före sorgen och glädjen. Jag var före gråten och skrattet. Jag var före sången och spelet och dansen. Jag var före plågan och våndan och ångesten på jorden. Jag var före människornas släkt.

Nere i mörka jordens grund brusar mina ådror, som ingen känner. Men här rinner jag upp nedanför kullen, här speglar jag ekarnas kronor och följer släktenas gång genom världen.

Jag är källan, jag är början.

I romanen möter oss fyra spelmän i fyra olika tidsåldrar. Den förste är Anders Eriksson med fiolen. I fyrtio år har han spelat på Ekekullen, där byns folk rest sin stång och hållit sin vaka. Nu är han gammal och en yngre spelman med ett dragspel är beredd att gå in i traditionen. Och Anders är väl medveten om att det dansas på en kyrkogård från pestens tid. Han minns den tid då han var aderton år och Ellen hans käreasta sjuåring. Flickan visste källans hemlighet och när hon besökt henne var hon åter oskuld. Pojken säger sig inte ha vetat, ”att den blodbestänkta klöverväxten växte på människogrävar. Men sedan har jag tänkt, att livet och döden råkar varandra mycket nära den morgonen” (s. 32). Han dödade en människa med flera år sonande sitt brott i fängelse och för alltid föraktad. Dock fick han inta spelmansplatsen i den gamla eken, och nu en sista gång styrkt eller kanske snarare försvagad av brännvin ser han sin ungdoms älskade i hennes dotter och söker sig till henne. De unga männen driver med hugg och slag bort honom. Han bar sig illa åt. Med blodet rinnande söker han sig till ängskällan, som tar emot honom: ”Här hos mig skall du stanna. Du har blivit en av de bofasta.” (s. 69).

Näste spelman på Ekekullen är Anders Eriks Son med sin lira. Han är ensam. Alla hans närmaste vilar i mulden vid ängskällan. I 1700-talets början har pesten gått fram över Högaskog utan att skona någon mer än Anders och även hans tid är utmät. Sin egen grav har han grävt. Han söker sig till källan i hopp om att vid soluppgången dricka sig sund igen. ”Ur källans ådror flödar hälsan fram. I djupa jorden läggs den döde ner, ur djupa jorden rinner livet upp. Så lyder gåtan, levnadens och dödens.” (s. 107).

Han minns hur Kerstin i Yggersryd stod midsommarbrud och hur de famntogs. Efter det gick hon och tvädde sig i källan, som de gamla kallade Brudarnas källa. ”Och vad skulle en midsommarbrud ha tagit sig till utan källan i ängen?” (s. 112).

Källan, som nu är beredd att ta emot Anders Speleman:

Här skall du stanna hos blomstren och gräsen. Över dig skall liarna susa och räfsorna gå. Unga bråda fötter skall trampa över dig i bredornas hö, när det svalnar i ängen om kvällen. Brådslande och röd skyndar någon hit, stilla och röd går någon härifrån. Och årens mängd skall svämma över jorden, ekarna skall grovna och åldras, men ingen räknar åren som går (s. 121).

I den tredje tidsåldern är det Anders Pipare – Dackes musikanter – som spelar i midsommarnatten. I källan såg han det glittra och blänka av silverpengar och smycken, som offrats för återvinnande av hälsa och krafter och av ungdomen för att återfå sin mödom. Han grips av begär och fyller sin pung med skatter från källan. En halskedja, som säkert gällde för hundra lod, förärade han jungfru Brita och hon blir för honom midsommarnattens brud. Med fasa slänger hon ifrån sig kedjan, när hon blir medveten om varifrån den kommit. Hon minns vad de gamla sagt: ”Den som tager uti och vidrör källans offergåvor tager ock på sig alla de plågor, som givarna har undslupit.”

Sedan Anders Pipare lämnat tillbaka den rövade skatten, blir han den tredje spelmannen för vilken källan öppnar sig:

Mitt djup är återigen förgyllt. I mitt djup lyser åter min gudoms strålar. Som förr bär jag min herres färger i mitt sköte. Jag fanns här långt före ditt släkte. I begynnelsen öppnades jag av min herre och gudom. Min solherre törstade, och han lät mina ådror springa av grund. Så steg jag upp i dagen och öppnades åt det största himlaljuset. Jag läskade min herres brännheta mun, och hans törst och mitt flöde befruktade tillsammans marken. Gräs och blommor spirade, och alla de levande varelserna uppstod, närda av oss. Ännu utför vi vårt verk samman: Hans varma stråle ur skyn svalkas av min stråle ur djupet, och i vårt möte avlar vi livet (s. 186f).

Så övergår berättelsen till den fjärde spelmannen. ”Det är Bockhorn som spelar i solhelgens natt. Det är i den gyllene ekeåldern, då alstringens gudom har makten allena.” (s.188).

Det är missväxt, boskapen dör och människorna lider nöd. Bål tändes på kullarna, så att röken översvävade markerna. Den heliga gnidelden fördes till alla hyddor. Då ingenting tycktes hjälpa, återstod att offra en ung jungfru till källan, ”vår goda moder”. Valet faller på Toa, spelmannen Bockhorns käresta.

När han vill hämnas guden med den blodbestrukna lemmen högst uppe på kullen i källans närhet, övermannas han av männen med sina knivar. Källan får motta ännu en spelman, den siste av samma släkt:

Här stämmer vi samman lira och fiol, bockhorn och pipa, här stämmer vi upp en rundedans, som går genom natten utan ålder. (...)

Släkterna går genom världen, och gudarna skiftar, men här är vi kvar. Ekarna grönskar i sin ungdom och ruttar i sin ålderdom, men vi förblir som vi var, som vi är. Gräset groer och förvissnar, källan sinar och flödar efter årets gång, men vi är de beständiga. Här susar alltid samma gräs, här sorlar samma vatten, och samma skyar skall alltid här över gå. (...)

Klinga, våra spel! Gack rundom, vår orörlighets ringdans! Vår vakas natt är lång. En gång skall ni alla vaka med oss, utanför sorg och utanför glädje (s. 232-234).

Vilhelm Moberg och tiden i Alvesta

Av Lennart Johansson

I december 1922 flyttade den då 24-årige Vilhelm Moberg till Alvesta. Moberg hade fått anställning som *Nya Växjöbladets* lokalredaktör i det lilla stationssamhället, som vid denna tid räknade 3 000 invånare. Den 8 december publicerades hans första krönika under rubriken "ALVESTAORTEN" med förtydligandet "Från vår lokalredaktion. Tel. 146. Red. V. Moberg". Under denna rubrik kom Moberg fram till den 30 april 1927 att hundratals gånger skriva om stora och små händelser i det lilla stationssamhället och dess omnejd.

Under sin tid i Alvesta skrev Moberg ett stort antal kåserier, artiklar och noveller för andra tidningar såsom *Social-Demokraten* i Stockholm och tidningen *Småläningen* i Ljungby samt en rad pjäser av vilka *Kassabrist* blev den största publikframgången. Detta skådespel bidrog till att Moberg själv inte, som under de första åren, kom att lida någon kassabrist de sista åren i Alvesta. Här bildade Moberg också familj. Han gifte sig 1923 och i Alvesta föddes de två första döttrarna Margareta och Marianne.

Det är dock inte de litterära och familjära sidorna av Mobergs tid i Alvesta som skall behandlas i denna artikel. Jag vill istället lyfta fram Moberg som smålandsskildrare med utgångspunkt i hans arbete som lokalredaktör, hans arbete som journalist och samhällsdebattör, hans allt starkare samhällsengagemang och hur just tiden i Alvesta var en ur flera aspekter formativ period i den unge journalistens och blivande författarens liv. Moberg tog under denna tid ställning i en rad kontroversiella politiska frågor som formade en ideologisk bukett av tankeverktyg som var och en på sitt sätt angav kompassriktningen för Mobergs framtida aktivism och kampen mot de totalitära staterna, översitteri, maktfullkomlighet och svenska rättsröta.

Tidigare forskning har i förvånansvärt ringa grad ägnat intresse åt denna sida av Mobergs tid i Alvesta. Det gäller såväl Magnus von Platens levnadsteckning *Den unge Vilhelm Moberg* (1978) som Anna-Karin Carlstoft Bramells doktorsavhandling *Vilhelm Moberg tar ställning* (2007). Det finns därför all anledning att fördjupa analysen av Mobergs tid i Alvesta då han engagerade sig både politiskt och inom freds rörelsen och dessutom framträdde som en driven och starkt engagerad sportjournalist.

Radskrivaren

Nya Växjöbladet utkom med fyra nummer per vecka. Moberg avlönades med sju öre raden och 20 procent av intäkterna från de annonser han anskaffade. I *Berättelser ur min levnad* (1968) talar Moberg om ”de hundra radernas tragedi” och om ”radskrivarens förbannelse”. Det måste helt enkelt hända så mycket så att notishonoraret räckte till familjens försörjning.

Därför fylldes stundom spalterna med rena trivialiteter. Som exempel kan nämnas en notis från vårvintern 1925 om handlanden J A Bergström som hade fått ett sår i huvudet vid en sparkstöttningsfärd å Kyrkogatan. ”Han vårdas i sitt hem under dr Aaby-Ericssons överinseende”.

Ett annat exempel från samma år: ”En djärv cykelstöld begicks i söndags vid Alvesta järnvägsstation, då en person tillägnade sig en damcykel av Huskvarna fabrikat i cykelstället därstädes.”

De två första krönikorna av Moberg undertecknades med signaturen ”Kniva-Heren”; en signatur som han hämtat ur Gunnar Olof Hyltén-Cavallius mäktiga opus *Värend och Wirdarne*, i vilken berättas om hur knivaherarna satte skräck i södra Kinnevalds härad under tidigt 1800-tal. Som barnfödd i det gamla folklandet Värend hade Moberg sedan tonåren visat ett stort intresse för Värends ärorika historia. Då tidningens redaktör tyckte att denna signatur var olämplig – den förekom bara två gånger i Alvestaspalten – kom Moberg att signera sina artiklar med bara ”Heren”, vilket han själv tyckte lät som ”vattvälling”.

Sportjournalisten

Även om Moberg visar en påfallande bredd i sin bevakning av människor och händelser i Alvesta och dess omnejd insåg han snart att det fanns två områden att skriva om som båda gav rikligt med textrader att fylla tidningen med. Det var sporthändelser och det som tilldrog sig på tinget i Alvesta. Att Moberg ägnade stort utrymme åt sport och idrott skall dock inte endast ses som den enklaste vägen att fylla ut raderna, utan Moberg tycks också ha haft ett genuint idrottsintresse, framför allt för simning. Detta belyses bland annat av hans engagemang inom Alvesta simsällskap där han ingick i styrelsen och kom att fungera som föreningens sekreterare. Men också fotboll och gymnastik var sporter som fångade Mobergs intresse. Han deltog själv med liv och lust i gymnastiska övningar, även om han, enligt uppgift, saknade den

vighet som behövdes för de olika övningarna.

Låt oss exemplifiera med några av Mobergs många notiser om sport-händelser i Alvesta. Kanske läser jag dessa notiser med glasögon färgade av vetenskapen om Mobergs kompromisslösa ställningstaganden några decennier senare, men otvivelaktigt ser vi redan i dessa korta sportnotiser en person som inte var rädd för att sticka ut hakan genom vassa kommentarer kring både spelarnas, domarens och inte minst publikens uppträdande.

I en match mellan Alvesta och BK Sparta från Växjö i september 1925 analyserade Moberg varför Alvesta förlorade med 4-2: "Hade det bara funnits någon i kedjan, som kunnat skjuta, så hade siffrorna kunnat vara annorlunda. Nu presterade forwards ett rörligt spel med ynkliga målskott."

Moberg kommenterade inte bara sporthändelserna, utan ägnade ofta tid åt att kommentera publikens agerande. Ett alltför högljutt hejande var något som Moberg inte kunde förlika sig med. Vid en fotbollsmatch mellan Växjö BK och Alvesta i augusti 1923 kommenterades publikens agerande: "En del yngre element, däribland med mantalsskrivningsort såväl i Växjö som Alvesta, höllo på att spräcka sina struphuvuden under matchen. Det var ett skrån och ett bråkande som om ett par hundra får på en och samma gång legat på slaktbänken. Det är nog bra med lokalpatriotism, men dess uttryck skola hållas inom vissa gränser".

Vid en fotbollsmatch mellan Alvesta och Karlshamn i september 1926 rapporterade Moberg om en rekordpublik på upp till 700 personer. Men, konstaterade Moberg inte lika fullt entusiastiskt: "Från Karlshamn hade infunnit sig ett 100-tal personer. För stadens skull vilja vi hoppas, att dessa icke äro representativa för innevanarnas moraliska halt. De flesta Karlshamnsborna voro nämligen svårt berusade och uppförde sig som veritabla busar. Man skulle ha kunnat bötfälla 90 procent av dem för fylleri, oljud och förgärlig väckande beteende. Ordningsmakten måste inskrida, då deras livsglädje tog sig alltför starka uttryck. Till nästa match härstädes mot Karlshamn måste vi nog göra finkan större. Såvida inte staden skickar hit trevligare publik då – söndagens vilja vi inte se här mera."

Moberg drog sig inte heller för att skarpt kritisera domaren. Efter en match mellan Alvesta och Kalmar AIK i september 1926 som slutade med 2-1 seger för Kalmar gick Moberg till angrepp mot domarinsatsen: "Domaren hr Bäckman från Eksjö, skänkte Kalmar-laget segern, en minut före full tid genom att tilldöma det en straffspark, som var uppenbart felaktig. Om de hålla vad söndagens spel lovar, så vinna de nästa gång. Under förutsättning att de då få spela mot blott 11 man. Den 12:e hade denna gång visselpipa i munnen. För att inte domaren skall bli alltför ledsen över ett objektivt referat

så uttrycka vi den förhoppningen, att han skall få läsa ett tröstens ord i någon Kalmartidning.”

Förutom direkta resultat- och matchreferat tog sig Moberg friheten att i tidningens spalter propagera för ökade resurser till idrottens utövande. Den 9 november 1923 skriver han följande: ”Vad som saknas här i Alvesta och kännbart saknas är tillfälle till den goda, och i allo hälsosamma svenska gymnastikens utövande, såvida man nu inte efter lägenhet och resurser idkar lite hemgymnastik. Det är ju lokal som fattas oss. Förr var visst AGoIF gymnastikförening inte bara till namnet. Synd att den nödgades lägga ned sin verksamhet i denna gren. Men skulle den inte kunna taga initiativet till gymnastik en gång till? Med litet förståelse och tillmötesgående från vederbörande kunde väl lokal iordningställas och upplåtas i någon av skolorna? Och en gymnastikklubb skulle om någon ha anslag från både kommun och samhälle.”

Vid tingen

I tidningen skrev Moberg också långa referat från tingsförhandlingarna i Alvesta. Många av referaten handlade om fylla och slagsmål vid de många dansbanorna runt omkring Alvesta.

Låt oss stanna vid en mer spektakulär händelse. Lördagen den 10 oktober 1925 lyste en stor rubrik i *Nya Växjöbladet*. ”Ohyggligt rånmord i Grimslöv”. Handelsidkerskan Anna Lang hade hittats död i sin butik i Grimslöv. Moberg engagerade sig i mordutredningen och kom i nära samarbete med polisen att fungera som en slags undersökande kriminalreporter.

”Angående rånmordet har *Nya Växjöbladets* utsände medarbetare, som ankom Grimslöv samtidigt med polisen, inhämtat följande”, rapporterade Moberg med en illa dold stolthet. Vid sökandet efter spår av mördaren ”påträffades av *Nya Växjöbladets* medarbetare i ett buskage omkring 30 meter från huset en hammare, som mördaren tydligen kastat ifrån sig under flykten.”

Moberg skrev flera längre artiklar om mordet och deltog indirekt i polisens spaningsarbete. Artiklarna var livfulla men starkt subjektiva, vilket var typiskt för dåtidens kriminaljournalistik. Även om sanningshalten kan diskuteras så berättas att om man ville veta något om mordet så var det bättre att vända sig till Moberg än till polisen.

Moberg brukade lite skämtsamt säga att han hade tjänat mer pengar på mordet än den ringa summa som rånmördaren kom över. Oaktat Mobergs stora engagemang och samarbete med polisen är och förblir denna mordgåta

olöst.

Fredsaposteln

I likhet med den animerade debatten om Vilhelm Mobergs politiska och ideologiska hemvist har man med utgångspunkt i Mobergs författarskap diskuterat den unge journalisten och författarens pacifistiska tankar och engagemang för fredsfrågan. Några konkreta belägg för Mobergs pacifistiska ställningstagande har man knappast haft, utan idéer och inspiration har hämtats ur tolkningar av den delvis självbiografiska romanen *Soldat med brutet gevär* (1944) och romanfiguren Valter Strängs närmast socialistiskt inspirerade antimilitarism. Till detta kan också läggas Mobergs gentemot försvarsmakten och militarismen klart raljanta debutbok *I vapenrock och linnebyxor. En krigsmans intryck och upplevelser* (1921).

Den 14 februari 1924 höll den "vite generalen" Albert Wickman ett fredsföredrag i Alvesta. Wickman var baptistpastor och hade 1912 grundat den så kallade "antikrigsrörelsen". Moberg var som lokalredaktör själv närvarande och skrev i *Nya Växjöbladet* att "föredraget var av mäktig verkan och talaren fängslade i hög grad åhörarna. Ingen kunde väl undgå att gripas av den korta men slående framställningen av krigets förbannelse som talaren gav". Efter föredraget beslutade man att bilda en lokalavdelning av Svenska freds- och skiljedomsföreningen och 51 personer antecknade sig som medlemmar. Den drivande kraften bakom föreningens tillkomst tycks ha varit Vilhelm Moberg. Han blev också fredsföreningens förste ordförande i en styrelse som dominerades av välkända alvestaliberaler. Om föreningens vidare öden är inte mycket känt. Vid ett offentligt fredsföredrag hösten 1924 rapporterades dock att föreningen hade ökat sitt medlemsantal till 115 personer.

Mobergs fredsaktivism under 1920-talet förbyttes i början av 1930-talet, under intryck av de framväxande diktatureerna i Europa, mot ett enfatiskt engagemang för de kämpande demokratierna. Symbolen för detta ställningstagande blev senare romanen *Rid i natt* (1941) och bonden Ragnar Svedjes kamp mot överheten och medlöparna. *I Berättelser ur min levnad* (1968) säger Moberg, efter att ha redogjort för sin antimilitarism under tiden vid Kronobergs regemente: "Ännu hade ingen hört namnet Hitler. Det skulle komma en dag då jag omprövade min övertygelse och insåg hur gruvligt jag misstagit mig."

Ombudsman Moberg

Under sin tid som lokalredaktör i Alvesta var Moberg också engagerad i den liberala rörelsen. Diskussionen kring samhällsdebattören Vilhelm Mobergs politiska hemvist fick förnyad aktualitet genom Johan Norbergs bok *Motståndsmannen Vilhelm Moberg* (1997). Norberg hävdar i sin bok att Moberg, efter det att han i unga år varit medlem i en socialdemokratisk ungdomsklubb, aldrig mer var partipolitiskt ansluten. Genom en mer grundlig analys av Mobergs tid i Alvesta vet vi dock bättre.

På ett möte med Växjö liberala valmansförening den 3 april 1924 diskuterades på uppmaning av Sveriges liberala partis sekreterare Arvid Grundel möjligheten att bilda ett liberalt länsförbund i Kronobergs län. Organisationstankarna omsattes omgående i praktisk handling och den 12 april bildades Kronobergs läns liberala valkretsförbund. En organisationskommitté tillsattes för att arbeta vidare med valkretsförbundets uppbyggnad.

Sveriges liberala parti var den del av Frisinnade landsföreningen som efter partisprängningen 1923 härbärgerade personer som till skillnad från de frisinnade var motståndare till ett rusdrycksförbud och hade mycket svagare kopplingar till nykterhets- och frikyrkorörelsen. Partiets medlems- och väljarbas var snarare vad vi skulle kunna beteckna som stads- och kulturliberaler.

Vilhelm Mobergs namn nämns inte i *Nya Växjöbladets* korta referat från mötet. Moberg skulle dock relativt omgående låta tala om sig som företrädare för valkretsförbundet i Kronobergs län. Den 28 maj 1924 skriver nämligen Moberg ”I egenskap av ombudsman för Kronobergs läns liberala valkretsförbund” till Liberala partiets huvudbyrå i Stockholm och rekvirerar kvittensblanketter, stadgar och partiprogram. Moberg hade alltså omgående iklätt sig rollen som ombudsman för länets liberala valkretsförbund. Omständigheterna kring valet av Moberg som ombudsman är dock höljda i dunkel. Ytterligare något brev av mer rapsodisk karaktär från Moberg till partiet i Stockholm finns bevarat.

Att vara ombudsman för Sveriges liberala parti i Kronobergs län kan inte ha varit någon lätt uppgift. Valkretsen var en av partiets allra svagaste. Liberalerna kom överhuvudtaget inte att delta vid något av andrakammarvalen 1924, 1928 eller 1932.

Två intressanta belägg för Mobergs politiska intresse får vi från protokollet från Alvestaortens frisinnade förening. Varför Moberg var med på mötet

den 9 december 1925 framgår inte av protokollet. Kanske var han där i egenskap av samhällspolitiskt intresserad journalist. I vilket fall som helst är det på sin plats att citera paragraf 1 i detta protokoll då föreningens sekreterare Olof Jönsson, som för övrigt var god vän med Moberg, skrev samtliga protokoll på vers. Att det i protokollet står "Ville" visar på en kamratlig ton och att det knappast fanns några större politiska motsättningar mellan de frisinna och liberalerna i Alvesta:

Så öppna vi mötet, tog Gunnar till ords,
go vänner, nu slå vi oss ned
Med Ville vi blevo visst tretton till bords
Allt eftersom kvällen den led

Moberg dök återigen upp på frisinna föreningens nomineringsmöte den 6 september 1926. Moberg deltog med största sannolikhet i detta möte som representant för det liberala partiet då det framkommit förslag om ett eventuellt valsamarbete inför de stundande kommunalvalen. Olof Jönsson skaldade i protokollet med den omiskännliga glimten i ögat:

Turen kommit nu till kaffetåren
Som ju ger det hela lite glans
Vanor skaffa folk sig lätt med åren
"Ville" han var med här på "dispens".
Fastän han ju numer, som folk säger,
Har sin hemvist i ett annat läger,
Kan han med oss en kopp kaffe dricka
Och ett referat till bladet skicka.

Någon gemensam vallista för de frisinna och liberalerna kom aldrig till stånd. Moberg återfinns istället på två valsedlar med partibeteckningen "Samlingslistan" inför municipal- och kommunalfullmäktigevalen 1926 i dåvarande Alvesta kommun. Samlingslistan var partibeteckningen för liberalerna i Alvesta. På listan till kommunalfullmäktige stod redaktören Vilhelm Moberg på sjätte plats. Listan fick bara 52 röster. På valsedeln till municipalfullmäktige stod Moberg på tredje plats. Denna lista fick endast 17 röster så något politiskt förtroendeuppdrag blev det aldrig för liberalen Moberg.

I en ironisk krönika i oktober 1926, som andas viss bitterhet över egna uteblivna valframgångar, kommenterade Moberg valet under rubriken "Den segrande kommunismen":

Inte visste vi här i Alvesta, att vi hade 139 kommunister mantalsskrivna inom kommunen, förrän fullmäktiges valresultat låtit det för oss uppenbart varda? Vi läto oss lura av det faktum, att oxkommunisternas klubb på platsen räknade 8 medlemmar, kvinnor och barn medräknade. Men 139 fullväxta personer, 23 år fyllda förra året, det är en helt annan siffra. Vem kunde ana att Sovjet-Rysslands idéer angående proletarietets diktatur och ägodelarnas lika fördelning etc. bitit sig så fast inom Aringsås kommun av Allbo härad? Från och med nästa års ingång har ryska rådsregeringen i Moskva 4 representanter i kommunens fullmäktige, d.v.s. ungefär en sjättedel av hela antalet. Vi förmoda att herr K P Svensson omedelbart avsände ett segertelegram till Moskva, förmälände att Ryssland vunnit ytterligare två platser inom Aringsås kommunalfullmäktige. Enligt vad vi erfart lär man också ha firat segern i Moskva genom att avrätta ett större antal politiska motståndare.

Moberg fortsatte att raljera över vapendepåer och om kommunisttrupper som stormar Alvesta sparbank. Som sann liberal avslutar Moberg krönikan med att också ge en släng åt höger:

Huruvida polisuppsyningsman Ohlsson i anledning av kommunisternas framgångar vid fullmäktigevalet kommer att följa kollega Härlemans exempel och inköpa en kulsprutekarbin (pris kr 860 fritt banvagn Alvesta) är oss ännu inte bekant. Att hr Anders Rūden och andra enskilda medlemmar av platsens moderata förening skulle vara beredda att satsa de för köpet erforderliga medelna ta vi däremot för givet! Tills vidare får det väl bli lite förpostfäktningar i fullmäktige. Det börjar lida mot jul- och kronoskattemånaden, och vi ha annat att göra än att göra revolution.

Moberg – en äkta german

Ytterligare en intressant vinkling av Mobergs allmänliberala samhällsengagemang återfinns i en ironisk artikel över frenologen Sten Frödin. Moberg raljerar här över den framväxande rasbiologin och de suspekta skullmätningarna som senare skulle visa sig få katastrofala följder i vårt södra grannland.

Sten Frödin var således frenolog eller ”karaktärstolkare” som var ett mer vardagligt namn på denna ovetenskapliga lära enligt vilken man kan utläsa en människas karaktärsdrag och psykiska egenskaper med ledning av hennes skullform. Vi låter Moberg berätta om sitt möte med Sten Frödin i november 1925:

Om man går till Sten Frödin, som f.n. bor i ett rum å Nya Hotellet, och låter honom ta vissa mått å ens skalle medelst en passare, får man veta en hel del intressanta saker om sig själv. Undertecknad gick till hr Frenologen i går och fick veta – vad jag gick för! Efter tre minuters mätning av min huvudskalle-plats var min själ – i bildlik bemärkelse – alldeles genomskinlig i hr F:s ögon. Han berättade om mina anlag, både de brottsliga och de icke brottsliga. Jag fann mig alldeles genomskådad. Jag stod med nedslagna ögon inför hr frenologen och kände på mig att han hade rätt. Och det hade han nog också, när han till sist sade, att jag var en relativt hygglig människa. (Där fick ni, ni alla som drista påstå motsatsen!)

Annars sade hr F. mig just ingenting som jag kan vara stolt över – utom kanske det, att jag tillhör de 3 proc. av Sveriges befolkning, som äro äkta germaner! Alltså ni, som ha romanskt eller slaviskt eller annat främmande blod i edra ådror, kunna få titta på mig i min bostad kl. 10 fm–4 em. mot en avgift av 5 kr. (plus nöjesskatt) om ni vill se hur en äkta german ser ut!

Kyrkan och överheten

I flera av sina romaner uttrycker Moberg genom sina romanfigurer en starkt kritisk hållning till den kyrkliga överheten och den skenhelighet som han menade genomsyrade både religionen och kyrkans företrädare. Detta hindrade dock inte att Moberg bar med sig sin mer innerliga barnatro som inympats i honom i föräldrahemmet av hans mor Ida. Att dessa kritiska tankar också fanns hos den unge lokalredaktören i Alvesta visar ett något raljant referat från skolrådets möte i december 1926:

Det finns folk, som undrar varför man skulle möblera om så grundligt i skolrådet i tisdags. Vi kunna upplysa om denna orsak: Majoriteten av skolrådet ville återinföra katekesen som lärobok och var av den meningen att man måste kunna Martin Luthers lilla katekes alldeles utantill. Det gläder oss nu att vi i barndomen kunde katekesen utantill som ett rinnande vatten från pärm till pärm [...] Och vi rysa vid tanken på vad det skall bli av dessa barn, som undervisas i enlighet med den nya skolplanen. Visserligen säga lärarna att skolplanen är bra, men vad begripa de av saken? När Rūden och Bengtsson i Änganäs sagt sitt ord, så tro vi på dem!

Dackeanda

I *Berättelser ur min levnad* har Vilhelm Moberg rapsodiskt ägnat några sidor åt tiden som lokalredaktör i Alvesta. Han konstaterar att han långt ifrån levde något glädjelöst liv i det lilla municipalsamhället. Men han reagerade dock ”så småningom starkt mot monotonin och händelselösheten i municipalsamhället, där människourvalet ifråga om umgänge var så begränsat; det var stundom djupt tråkigt i Alvesta”. Moberg ägnar ytterligare några sidor åt sin tid i Alvesta, men han nämner inget om sitt lokalpolitiska engagemang, om sin uppgift som ombudsman för Kronobergs läns liberala valkretsförbund eller om sina tydliga ideologiska ställningstaganden i flera av dåtidens viktiga politiska frågor.

Mobergs frihetspatos och hans principiella kritik av makten – uttryckt i både hans romaner och hans politiska engagemang – kan dock knappast ses som någon föregångare till en nyliberal storstadsintellektualism som Johan Norberg gjort gällande. Mobergs syn på frihet och individualism hämtade istället sin näring i en småländsk småbrukartradition – en Dackeanda där frihet och individualism var grenar av en gemensam stam.

Att efter 1927 etikettera eller möjligen positionera Moberg partipolitiskt och ideologiskt är som sagt svårt och omtvistat. Avsaknaden av partipolitiska bindningar utgör ju också själva styrkan i samhällsengagemanget för personer av Mobergs märke. Det står emellertid klart att Mobergs engagemang i Sveriges liberala parti under 1920-talet gav honom viktiga delar av det ideologiska fundament som kom att utgöra grunden för hans senare kamp mot nazism, kommunism och svensk rättsröta.

”Alvesta, det är min plats”

Låt oss avslutningsvis vända tillbaka till december 1922; närmare bestämt den 11 december tre dagar efter den första krönikan i *Nya Växjöbladet*. I detta nummer av tidningen finns en artikel av Moberg med rubriken ”Alvesta, det är min plats”. Moberg redogör här för några olika bilder av Alvesta och berättar om ett samtal med en barberare i Värmland som var uppväxt i Alvesta, men som längtade tillbaka för Alvesta var hans plats på jorden. Moberg avslutar sin artikel:

Jag tror och tänker, att det får bli min också hädanefter. Jag har vandrat

över backar och ängar, besett samhället från olika synpunkter och funnit allt ganska gott. Här blåser friska sydliga vindar från Salen, vilka hålla influensabacillerna fjärran, här kan man bekvämt stiga på tåg, som gå både till Berlin och Smålands Rydaholm, och kommunalskatten här är inte mer än kr. 3:67 pr bevillningskrona. Uppe i Värmland fick jag en gång betala 10:75. Alvesta, det är min plats.

Denna något udda hyllning till det lilla stationssamhället har undertecknats med signaturen ”Kniva-heren”.

Alvesta förblev Vilhelm Mobergs plats i över sju år. Den 30 april 1927 skrev han för sista gången under rubriken ”Alvestaorten” i egenskap av lokalredaktör för *Nya Växjöbladet*. Den 1 oktober 1927 utkom romanen *Raskens*. På dagen två år senare lämnade familjen Alvesta och flyttade till Stockholm. Mobergs författarkarriär hade med romanen *Raskens* definitivt tagit sin början.

Jag har i denna artikel velat visa att Mobergs år i Alvesta på flera plan var viktiga för inte minst hans samhällspolitiska engagemang som senare i skuggan av de framväxande diktaturerna och andra världskriget gav honom övertygelse, mod och styrka att med pennan som vapen utmana och kritisera både den tyska nazismen och sovjetkommunismen och senare även förljuenheten inom det svenska politiska etablissemanget och rättsapparaten.

Även om Moberg i efterhand vid ett flertal tillfällen varit starkt kritisk mot den inskränkthet och småborgerlighet som mötte honom både i Vadstena, Motala och Alvesta, vilket fick ett mer konkret uttryck i romanen *A P Rosell bankdirektör* (1932) där handlingen utspelar sig i det lilla samhället Allmänninge, vill jag ändå tro att den överblickbara och på flera sätt dynamiska stationssamhällesmiljön i Alvesta levde kvar som ett ljus minne och en livserfarenhet hos Moberg; ett minne av ett annat Småland än hans hembygd i Algutsboda.

För det är nog som en annan känd svensk journalist och författare Jan Olof Olsson, signaturen Jolo, på ett poetiskt sätt sammanfattat den svenska samhällsutvecklingen med utblick från ett småländskt stationssamhälle. ”Smålands järnvägar och stationer har gått i vår själ. Vi är alla påstigande i Alvesta!”

LITTERATUR

Otryckt material:

Riksarkivet, Stockholm

Sveriges Liberala partis arkiv: Korrespondens

Kronobergsarkivet, Växjö

Alvestaortens frisinnaade förenings arkiv: Protokoll

Tidningar:

Nya Växjöbladet 1922–1927

Tryckt material:

Carlstoft Bramell, Anna-Karin: *Vilhelm Moberg tar ställning. En studie av hans journalistik och tidsaktuella diktning*. Stockholm: Carlssons, 2007

Fransson, Eric, ”Alvesta – det är min plats – sade Vilhelm Moberg”, i *Värendabygder*. Norra Allbo hembygdsförening, 1985

Johansson, Lennart, ”Vilhelm Moberg och liberalismen”, i *Svenskläraren*. Medlemsblad för Svenskläraryrket Nr 3/1998

Larsson, Lars J, ”På Allbo ting”, i *Värendabygder*. Norra Allbo hembygdsförening, 1979

— ”Ett år i Alvesta med Vilhelm Moberg”, i *Värendabygder*. Norra Allbo hembygdsförening, 1986

Moberg, Vilhelm, *Berättelser ur min levnad*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1968

Norberg, Johan, *Motståndsmannen Vilhelm Moberg*, Stockholm: Timbro, 1997

Olsson, Jan Olof, ”Stationssamhällen”, i Svenska Turistföreningens årskrift 1968. Småland.

Platen, Magnus von, *Den unge Vilhelm Moberg. En levnadsteckning*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1978

Initiativet till ”En dag med Moberg” togs av Emmaboda kommun, som uppmanats av journalisten och författaren Gösta Hultén att göra något för bygdens store son. Vilhelm Moberg-Sällskapet kontaktades som samarbetspartner. Det första seminariet hölls i Moshult vid den gamla skolbyggnaden en lördag i slutet av juni 2005. Därefter har Lessebo kommun och Ljuders hembygdsförening engagerats som samarbetspartners. Seminariet har förlagts växelvis till platser i Emmaboda kommun och Lessebo kommun.

Föreliggande småskrift, *Axplock från Dagar med Moberg*, innehåller Philip Holmes föreläsning från seminariet i Duvemåla 2007 med titeln ”Dubbelpegling – hur Moberg gestaltar temat i Utvandrarromanen” och tre föreläsningar från seminariet vid Korpamoen: Anna Williams ”Stunder i Småland på jorden”, Stig Torneheds ”Källmystik hos Vilhelm Moberg” och Lennart Johanssons ”Vilhelm Moberg och tiden i Alvesta”.

På detta vis vill styrelsen i Vilhelm Moberg-Sällskapet göra innehållet i dessa spännande föreläsningar tillgängligt för fler än dem som deltagit i seminarierna.

Vilhelm Moberg-Sällskapets småskrifter, nr 6
ISSN 1653-0993
ISBN 978-91-976736-3-1